

Romanikielen
ja -kulttuurin
opiskeleminen

2012

Romanikielisen
Kirjallisuuden
Seuran
verkkojulkaisuja 1

Kimmo Granqvist
Risto Blomster
Henry Hedman
Mirkka Salo
Anna Maria Viljanen

ISSN 2243-3368
ISBN 978-952-67801-0-8

Esipuhe

Käsillä oleva opintomoniste on tarkoitettu monen opiskelijan ensimmäiseksi läpileikkaukseksi romanikieleen ja -kulttuuriin. Se on ensisijaisesti ajateltu romanikielen ja -kulttuurin yliopisto-opetuksen tarpeisiin opintojen alun lyhyen johdantokurssin (Rlc110, 3 op) opintomateriaaliksi, mutta se on samalla myös tiivis tietopaketti romaneista ja heidän kielestään.

Opintomonisteen näkökulma on eurooppalainen. Se pyrkii tarkastelemaan romanien historiaa, kulttuuria ja kieltä tasavertaisesti eri puolilla Eurooppaa. Tavoitteena on samalla korostaa romanikielen ja -kulttuurin yliopisto-opetuksen periaatteessa yhtäläistä kiinnostusta kaikkiin romanikielen murteisiin ja romaniryhmiin, vaikka opiskelija voikin opinnoissaan painottaa Suomen romanikieltä ja romaneja.

Opintomonisteen harjoitustehtävät täydentävät monisteen tekstiä.

Suurimman osan opintomonisteen tekstistä ja harjoituksista on laatinut dosentti, yliopistonlehtori Kimmo Granqvist. FT Risto Blomster Suomalaisen Kirjallisuuden Seurasta on kirjoittanut romanimusiikkia käsittelevän osuuden ja laatinut siihen liittyvät harjoitustehtävät. FT, dosentti Anna Maria Viljasen vastuulla oli osa romaniryhmiä käsittelevästä tekstistä sekä tekstijakso ”Yksi vai useita romanikulttuureita?”. TM, yliopisto-opettaja Henry Hedman on laatinut tekstiosuuden Suomen romanien tapakulttuurista ja arvoista. Ohjeet kirjoitelmien laatimiseen on tehnyt FM Mirikka Salo.

Helsingissä 9.9.2012

Tekijät

Sisällys

Tervetuloa!	5
Mikä romanikieli on?	6
Protoromani	6
Varhaisromani	8
Nykyiset romanikielen murteet.....	9
Romanikielen käyttö ja asema.....	11
Harjoituksia.....	12
Lyhyt katsaus romanikielen tutkimukseen ja huoltoon	14
Romanien historiaa lyhyesti	19
Yhdestä kansasta kansojen mosaiikkiin: eri romaniryhmiä.....	21
Balkan	25
Keski-Eurooppa.....	27
Entisen Neuvostoliiton alue.....	28
Pohjois-Eurooppa ja Iberian niemimaa	29
Harjoituksia.....	31
Romanien kulttuuri eri maissa.....	34
Yksi vai useita romanikulttuureita?	34
Suomen romanien tapakulttuuri ja arvot.....	38
Kulttuuritietous avoimeksi	39
Käyttäytymissäännöt ohjaavat elämää	40
Peruspilarina vanhempien kunnioitus.....	40
Romanipuhtaus	41
Perhe ja suku tukena	41
Romanien oikeuskäsitys	41
Kulttuuri murroksessa	42
Euroopan romanien kaunokirjallisuus, teatteri ja elokuva	42
Romanien lehtiä.....	44
Romantiikan stereotypiat romaneista Euroopan romanimusiikkityyleissä.....	49
Harjoituksia.....	52
Ohjeita romanikielen ja -kulttuurin opiskeluun	52
Oppaineen ja opintojen luonteesta.....	52
Opintojen kulku	53
Suoritusmuotoja	56
Ohjeita kirjoitelmien tekoon	56
Kirjoitelman ulkoasu ja otsikointi	57
Taulukot ja kaaviot	58
Lähdeviitteet.....	58
Romanikielen esimerkit	58
Laitoksen tilat ja kirjasto.....	59
Oppiaineen piirissä tehtävä tutkimus.....	59
Romanikielen ja -kulttuurin opiskelun ja tutkimuksen lähteitä	60
Romanikielen murteiden morfosyntaktinen tietokanta	60
Romlex-verkkosanakirja	61
Rombase	62
Romafacts.....	63
Tieteellisiä aikakauslehtiä.....	63
Harjoituksia.....	64
Romanikielen yliopisto-opetus muualla Euroopassa ja opiskelijavaihto	65

Tervetuloa!

Ensimmäinen yliopistotasoinen Suomen romanikielen peruskurssi järjestettiin Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksessa vuonna 1999. Kurssia opetti FM Viljo Koivisto, joka tunnetaan muun muassa romanikielen opettajana, oppikirjojen laatijana, sanakirjantekijänä ja hengellisten tekstien romanintajana. Toista Suomen romanikielen peruskurssia opetti FM Pia Brandt Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksessa vuonna 2001. Sen jälkeen romanikieltä ja -kulttuuria opetettiin kokeiluluonteisesti Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien, myöhemmin maailman kulttuurien laitoksessa vuosina 2009–2011. Vuoden 2012 alusta opetus siirtyi suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitokseen.

Romanikielen ja -kulttuurin opinnot kouluttavat osaajia erilaisiin romanikielen asiantuntijuutta vaativiin tehtäviin, kuten tutkijoiksi sekä romanikielisen kulttuurin, kirjallisuuden ja viestinnän asiantuntijoiksi ja kääntäjiksi. Romanikielen ja -kulttuurin opinnot antavat valmiudet myös oppimateriaaliasiantuntijan sekä opetuksen ja oppimisen tutkimuksen tehtäviin. Opintojen tavoitteena on tarjota opiskelijalle valmiuksia opettaa Suomen romanikieltä ja -kulttuuria eri kouluasteilla. Sivuaineeksi romanikieli ja -kulttuuri sopii hyvin myös lastentarhanopettajiksi opiskeleville.

Romanikielen ja -kulttuurin opiskelija perehtyy kielitieteeseen, kielten ja erityisesti romanikielen rakenteeseen, monikielisyyteen sekä romaniyhteisön kulttuuriin ja historiaan. Lisäksi opiskelija saa tietoa romanikieleen liittyvistä sociolinguivistä ja kielipoliittisista kysymyksistä. Perus- ja aineopinnoissa on mahdollista syventyä Suomessa puhuttavaan romanikielen murteeseen sekä Suomen romanien sosiaali- ja kulttuurihistoriaan. Lisäksi opiskelija perehtyy muualla Euroopassa puhuttaviin romanikielen murteisiin ja muiden romaniyhteisöjen kulttuureihin. Opiskelija voi suuntautua kielitieteellisesti, filologisesti tai kulttuuriantropologisesti. Opinnot antavat perustan tutkijantyölle ja valmiudet muihinkin tehtäviin, joissa erikoistutaan romanikielen kysymyksiin. Tutkijaksi aikovalla on hyvä olla aineyhdistelmässään jokin metodiaine (esim. yleinen kielitiede, kulttuuri- ja/tai sosiaaliantropologia, uskontotiede). Romanikielen ja -kulttuurin rinnalle suositeltavia aloja ovat myös esimerkiksi valtiotieteet tai kasvatustiede.

Mikä romanikieli on?

Romanikieli on puhujamäärältään EU:n merkittävin vähemmistökieli. Kaikkein varovaisimpien arvioiden mukaan romanikielen puhujia on Euroopassa noin 3,5 miljoonaa ja muualla maailmassa 0,5 miljoonaa, mutta puhujien todennäköinen määrä vaihtelee kymmenen ja kahdenkymmenen miljoonan välillä. Romanikieltä puhutaan eniten Euroopassa, mutta sen puhujia on lisäksi lähes kaikissa Etelä- ja Väli-Amerikan maissa, Australiassa, Etelä-Afrikassa, Yhdysvalloissa ja entisen Neuvostoliiton alueella. Euroopassa eniten puhujia on Romaniassa, Bulgariassa, Turkissa, Makedoniassa, Serbiassa ja Montenegrossa, mutta suuria romaniyhteisöjä on myös Kreikassa, Slovakiassa, Moldaviassa ja Unkarissa. Toisaalta Portugalin, Espanjan, Iso-Britannian ja (Suomea lukuun ottamatta) myös Skandinavian vanhat romaniyhteisöt ovat kadottaneet lähes täysin romanikielen ja omaksuneet enemmistökielen. Suomen n. 10000 romanista¹ noin puolet osaa romanikieltä tyydyttävästi. Sujuvasti Suomen romanikieltä puhuu vain kolmannes romaneista, joten romanikieli on Suomessa uhanalainen.

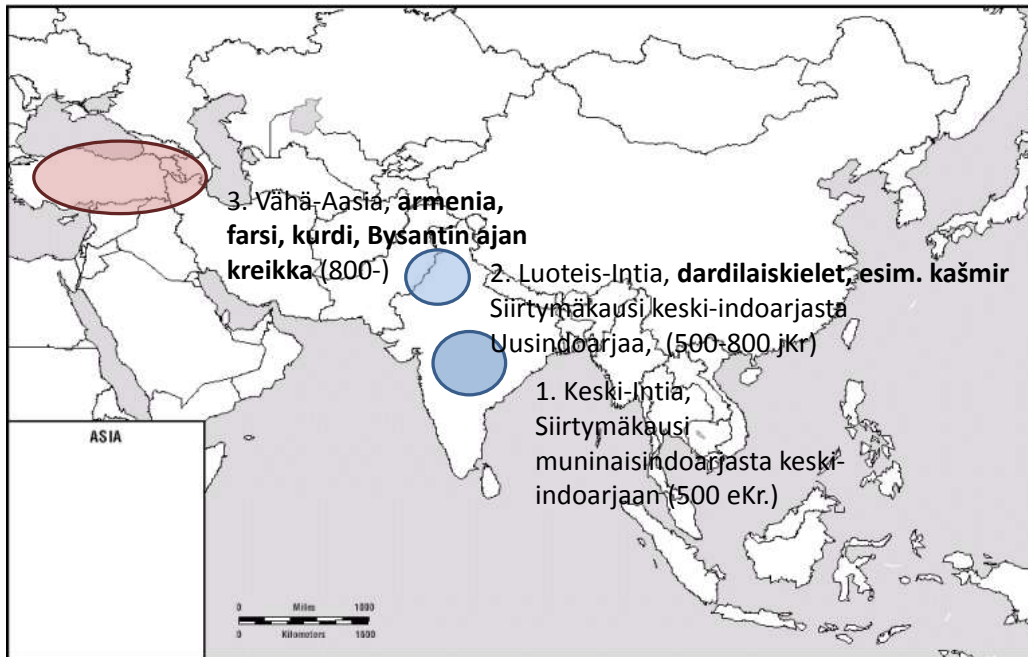
Romanikieli kuuluu indoeurooppalaisen kielikunnan indoiranilaisen haaran indoarjalaiseen alaryhmään. Romanikieli on yksi niistä Intian kielistä, joita Intiasta lähteneet kiertelevät ryhmät puhuvat Intian ulkopuolella. Romanikieltä on keskiajalta lähtien ainoana indoarjalaisista kielistä puhuttu yksinomaan Euroopassa; nykyään sitä puhutaan myös esimerkiksi Yhdysvalloissa, Etelä-Amerikan maissa ja Lähi-idässä. Romanikielen puhujien itsestään käyttämällä nimityksellä **rom** tai **řom** on vastineensa muiden Intian kieliä puhuvien tai intialaisperäistä sanastoa käyttävien kiertelevien ryhmien nimissä: tällaisia ovat Kaukasuksen ja Anatolian **lom**-kansa, Lähi-idän **dom**-kansa sekä Pohjois-Pakistanin **đom**-kansa.

Protoromani

Romanikielen kantamuotona pidettävän ennallistetun kielimuodon **protoromanin** oletetaan kehittyneen Keski-Intiassa ennen siirtymäkautta muinaisindoarjalaisista kielistä (sanskrit) keski-intoarjaan (prakrit, pali) eli ennen 500 eKr. Protoromanin puhujien uskotaan siirtyneen ensimmäisen vuosituhannen alkupuoliskolla jKr. Keski-Intiasta Luoteis-Intiaan. Luoteis-Intiassa protoromani joutui kosketuksiin dardilaiskielten kuten kašmirin kanssa, jonka sanastoa ja piirteitä siihen nivoutui.

¹ Ruotsissa asuu lisäksi noin 4000 Suomen romanina.

Esieurooppalaiset kontaktit (protoromani)

(<http://www.harpercollege.edu/mhealy/geg101i/blended/seasia/exam2figures.htm>)

Kuva 1. Romanikielen esieurooppalainen kehitys.

Romanikieli ja sen indoiranilaiset sukukielet

	romani	hindi	farsi
minä	me/man	main	man
sinä	tu	tu	to
me	ame(n)	hame	mâ
1	jekh	ek	yek
2	duj	do	do
3	trin	teen	se
4	štar	char	chahâr
5	pandž	paanch	panj
6	šov	che	shesh
7	efta	saath	haft
8	oxta	aath	hast
9	enja	noo	no
10	de	das	da

Kuva 2. Eräitä romanikielen ja sen indoiranilaisten sukukielten sanoja.

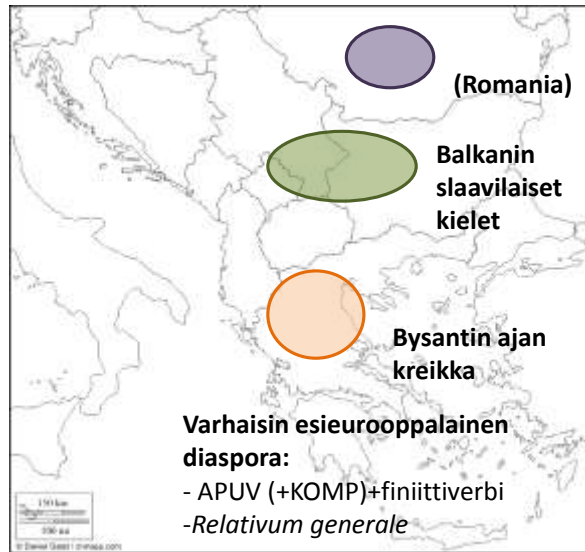
Varhaisromani

Suuria määriä romaneita asettui Bysantin valtakuntaan 800–1200-lukujen välisenä aikana. Bysantin valtakunnan aikana kehittyntä romanikielen muotoa – kaikkien romanien tuolloin yhteistä kieltä – nimitetään **varhaisromaniksi** (engl. **Early Romani**). Varhaisromanin keskusalueena oli Vähä-Aasia, mutta sitä oletetaan puhutun myös Anatoliassa ja Balkanilla.

Varhaisromaniin vaikuttivat iranilaiset kielet ja armenia, mutta kaikkein voimakkaimmin romanikieleen löi leimansa kreikan kieli, jonka vaikutus oli sekä sanastollista, äänteellistä että muoto- ja lauseopillista. Vanhat, Intian kielistä periytyneet taivutus- ja johdostyypit säilyivät esieurooppalaisissa sanoissa sekä osassa Bysantin aikana omaksuttua sanastoa, mutta kreikasta omaksutut taivutuspäätteet ja johtimet jäivät elämään Euroopan eri kielistä lainatuissa sanoissa senkin jälkeen, kun romanit olivat unohtaneet aktiivisen kreikan kielen taidon. Esieurooppalaisia sanoja sekä niiden taivutus- ja johdostyyppisiä kutsutaan romanikielen tutkimuksessa **temaattisiksi**. **Atemaattisia** ovat puolestaan eurooppalaiset lainasanat sekä niiden noudattama kielioppi.

Bysantin aikana romanikielestä kehittyi balkanisoitunut Intian kieli eli kieli, joka yhtäältä mukautui osaksi **Balkanin kieliliittoa** ja joka toisaalta säilytti konservatiivisia indoarjalaisia piirteitä. Varhaimmin kehittyneitä muiden Balkanin kielten (kreikan sekä Balkanin alueen slaavilaisten ja romaanisten kielten) kanssa yhteinen piirre on esimerkiksi infinitiivin kato. Useimmissa romanikielen murteissa infinitiivin sijasta käytetään persoonissa taipuvaa muotoa, subjunktiivia. Samalla romanikieli on yhdessä *dom*-kansan puhuman domarin kanssa konservatiivisimpia uusindorjalaisia kieliä. Muun muassa romanikielen verbien preesensin päätteet ovat Intian nykykielistä poiketen suoraa jatkoa muinaisindoarjalaisten kielten vastaaville päätteille.

Muutos balkanisoituneeksi intialaiseksi kieleksi (varhaisromani, 800-1300 jKr.)

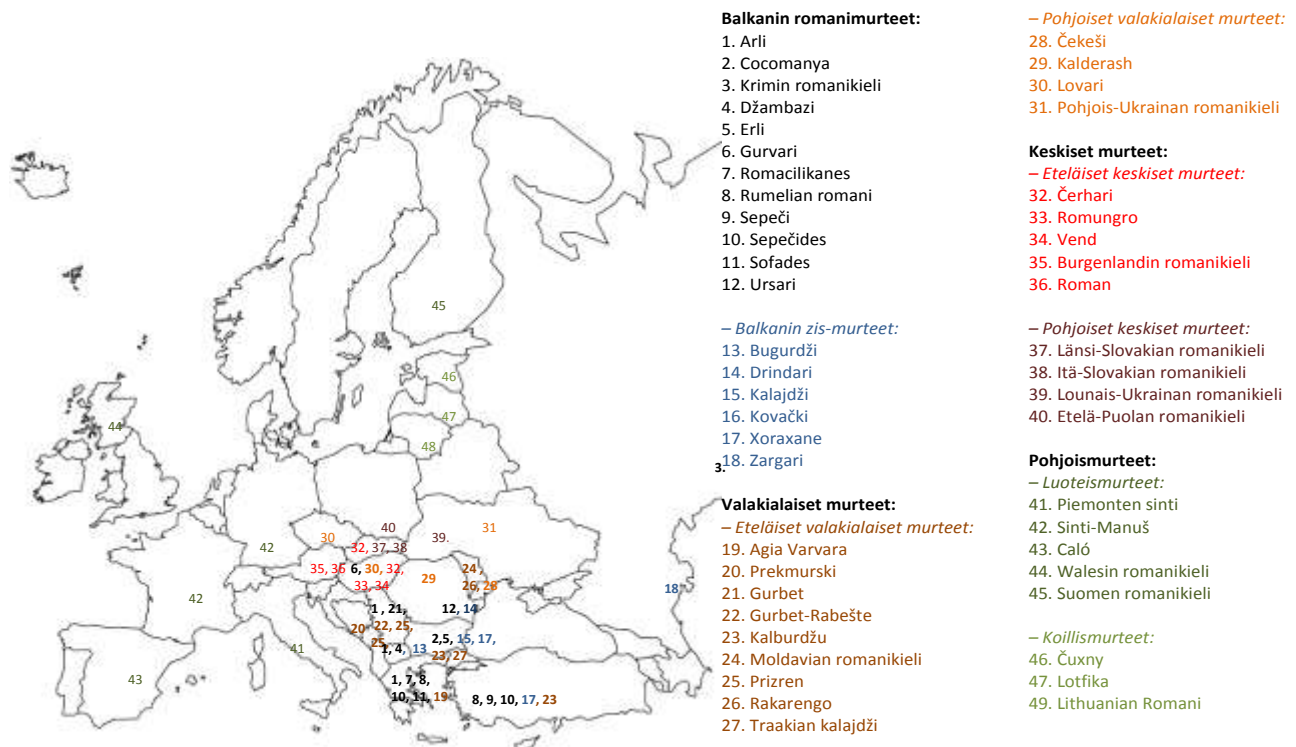
Kuva 3. Romanikielen kehitys osana Balkanin kieliliittoa.

Nykyiset romanikielen murteet

Kielelliset erot eri romaniryhmien välillä syntyivät niiden siirryttyä Bysantin valtakunnan alueelta. Keski- ja Länsi-Eurooppaan romaneja alkoi saapua jo 1300-luvulta lähtien. Euroopan saksankielisillä alueilla romanit nimittävät itseään sinteiksi. He saapuivat aikakirjojen perusteella Saksaan 1400-luvun alussa. Ensimmäinen kirjallinen tieto romanien tulosta Ruotsiin on vuodelta 1512, jolloin kreivi Antoniuksen kerrotaan saapuneen mukanaan joukko perheitä. Myös romanien siirtyminen saksankielisiltä alueilta Baltian maihin ajoittui 1500-luvulle. Ensimmäinen maininta romanien tulosta Suomeen löytyy Ahvenanmaalta Kastelholman linnan tileistä vuodelta 1559. Turun linnan vankiluetteloissa vuosilta 1580 ja 1584 ovat säilyneet ensimmäiset maininnat romaneista Suomen mantereella. Inkerinmaa ja Viipurin Karjala saivat romaniasutuksen 1600-luvulla, samoin Pohjanmaa.

Nykyään Euroopassa erotetaan vähintään 50–60 romanikielen murretta. Ne on totuttu jakamaan neljään pääryhmään eli **Balkanin romanimurteisiin**, ennen kaikkea Romaniassa puhuttaviin **valakialaisiin murteisiin**, Keski-Euroopassa puhuttaviin **keskisiin murteisiin** sekä lähinnä Pohjois-Euroopassa puhuttaviin **pohjoisiin** (luoteisiin ja koillisiin) **murteisiin**. Valakialaiset murteet muodostavat Euroopan

romanimurteiden näkyvimmän ryhmän sekä puhujien määrän, maantieteellisen levinneisyyden että dokumentaation laajuuden suhteen. Niillä arvioidaan olevan jopa 900.000 puhujaa, joista suurin osa asuu Kaakkois-Euroopassa. Romaniassa niiden puhujia on yli 240.000 ja Albaniassa n. 60.000. Euroopan ulkopuolisista alueista Kolumbiassa valakialaisia murteita puhuu n. 79.000 romania.

Kuva 4. Romanikielen nykyisiä murteita.

Eri murteisiin viitataan monesti väestöryhmien nimityksistä johdetuin sanaliitoin, kuten **lovarengi čhib** 'lovarien kieli' ja Suomessa **kaalengo tšimb** 'kaaleitten kieli', tai adverbein kuten **sintikes** 'sintien tapaan'. Tutkimuskirjallisuudessa romanikielen murteiden nimityksinä käytetään usein joko väestöryhmän nimen monikkomuotoa tai sen uudelleen tulkittua yksikköä. Monikko **xaladitka** viittaa Pohjois-Venäjällä puhuttavaan romanikielen murteeseen. Yksikön muotoja kuten **bugurdži**, **čurari**, **kalderaš** ja **ursari** käytetään puolestaan tietyistä Balkanin alueen murteista. Balkanilla ja keskisessä Itä-Euroopassa romaniryhmittymien nimitykset pohjautuvat turkkilais-, romanialais- ja unkarilaisperäisiin perinteisten ammattien nimiin, esimerkiksi **bugurdži** 'porantekijä' (< turk. *burgucu*), **sepeči** 'korinpunojat' (< turk. *sepetçi*), **kelderara** tai **kelderasha** 'kattilantekijä' (< romanian *căldărar*), **čurari**

‘seulantekijä’ (< romanian *ciurar*), **lovari** ‘hevoskauppias’ (< unk. *lo-v-*) ja **ursari** ‘karhuntsittaja’ (< romanian *ursar*).

Romanikielen murteet ovat kontaktitilanteessa kaikkialla, missä niitä puhutaan. Lähes kaikki romanikielen puhujat ovat vähintään kaksikielisiä. Useissa maissa romanilapset oppivat romanikielen ensikielenään, mutta toisenkin kielen samanaikaisesti tai viimeistään kouluun mennessään. Romanikieltä käytetään kaikkialla Euroopassa eniten kotona, romaninaapureiden kanssa sekä tavattaessa muita romaneja. Yleensä romanikieltä puhutaan lähinnä vain romaniyhteisön sisällä. Oman yhteisönsä ulkopuolella romanit puhuvat asuinalueensa valtakieltä tai maan virallista kieltä. Etenkään Saksan sintit, Suomen romanit sekä osin myös Puolan romanit eivät ole halunneet muiden oppivan kieltään.

Romanikielen käyttö ja asema

Romanikieltä ei käytetä minkään Euroopan maan kansallisissa eduskunnissa. Se on harvoin muutenkaan hallinnon kielenä edes osittain. Romanikieltä käytetään kuitenkin joissakin kansainvälisissä poliittisissa ja kulttuurikokouksissa, joihin on joskus järjestetty myös tulkkaus. Kaikilla romanikielellä julkaistuilla teksteillä ei ole varsinaista lukijakuntaa, vaan kirjoitetun romanikielen keskeisen tehtävä on usein symbolinen: osoittaa, että romanikieltä voidaan kirjoittaa. Maailmankirjallisuuttakin on kuitenkin käännetty romanikielelle eri puolilla Eurooppaa ja runoutta julkaistu. Uuden Testamentin romanninnoksia on useilla romanikielen murteilla. Romanit vaikuttivat paljon *Karagöz*-varjoteatterin kehitykseen. Romanikielisiä teatteriryhmiä on ollut erityisesti Neuvostoliitossa ja Balkanin maissa. Romanimusiikissa on useita eri tyylejä. Monia ammattimaisia romaniryhmiä ja kuoroja laulaa sekä romanikielellä että asuinmaidensa kielillä. Romanien elokuvateollisuus on vasta kehittymässä, ja vain harvoissa elokuvissa käytetään romanikieltä. Romanikielisiä radio- ja televisiolähetyksiä on enenevässä määrin eri maissa.

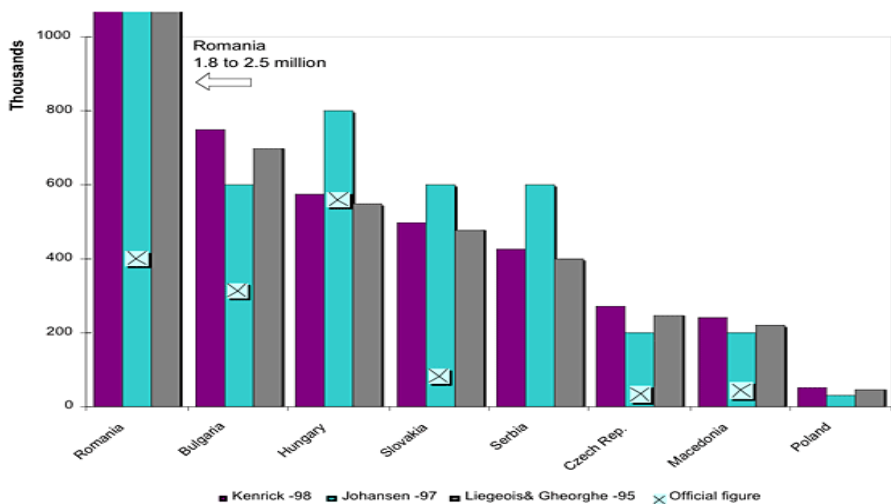
Romanikielen opetus on ollut monin paikoin Eurooppaa satunnaista ja kokeilunomaista. Esimerkiksi Hampurissa paikallishallinto on mahdollistanut romanikielen opetuksen, mutta opettajat joutuvat itse koostamaan oppimateriaalit vailla ammattimaista tukea. Tšekin tasavallassa ja Slovakiassa romanikieltä opetetaan säännönmukaisesti muutamissa kouluissa. Makedoniassa, jossa romanioppilaat ovat joissakin luokissa enemmistönä, opettajat puhuvat lapsille romanikieltä, mutta romanikielen opetussuunnitelman muodollisesta hyväksymisestä ei ole varmuutta. Suomessa romanikulttuuria ja -kieltä on opetettu vuodesta 1989 lähtien laajemmin osassa peruskouluja.

Nykyään romanikielellä on perustuslaillinen asema useissa Euroopan maissa. Suomessa vuoden 1995 perusoikeusuudistus turvasi saamelaiden, romanien ja viittomakielisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet. Unkarin perustuslaissa on turvattu vuodesta 1997 vähemmistöjen oikeus saada opetusta omassa äidinkielessään. Romanit tunnustetaan Unkarissa vähemmistöksi. Ruotsi tunnusti vuonna 1999 romanit yhdeksi maan viidestä kansallisesta vähemmistöstä ja **romani čhibin** yhdeksi kansallisista vähemmistökielistä. Kaikkiaan 18 maata on ratifioinut alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan Eurooppalaisen peruskirjan, mutta vain kymmenen maata soveltaa sitä romanikieleen: Hollanti, Itävalta, Kroatia, Norja, Saksa, Slovakia, Slovenia, Suomi ja Unkari.

Harjoituksia

1. Alla oleva kaavio esittää Euroopan suurimpien romaniyhteisöjen kokoja. Mistä erot virallisten väestönlaskentojen lukujen ja arvioiden välillä voivat johtua?

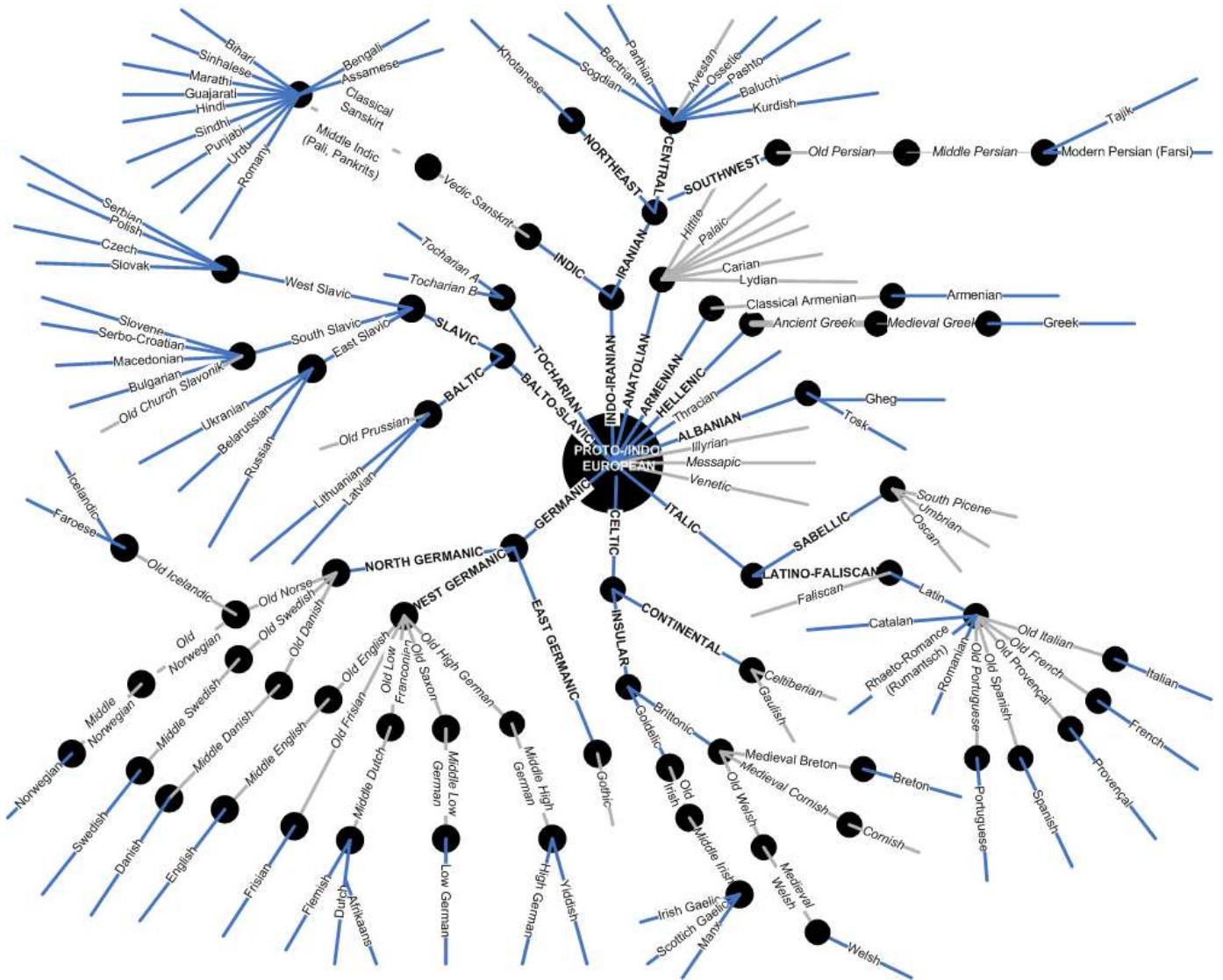
Romanien määrä eri maissa

<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=308>

Kuva 5. Euroopan suurimmat romaniyhteisöt.

2. Tutki indoeurooppalaisten kielten sukupuuta: mitkä Intian nykykielistä ovat läheisintä sukua romanikielelle?

Kuva 6. Indoeurooppalaiset kielet
(<http://www.intersolinc.com/newsletters/images/Language%20Tree.gif>).

3. Missä päin Eurooppaa on eniten erilaisia romanikielen murteita? Mikä tähän voisi olla syynä?

4. Alla on osa slovakialaisen romanien tiedotuslehden **Romano nevo ĺil** (”Uusi romanikirje”) sivua. Koeta pohtia sen kielivalintoja ja niiden syitä.

SERA - STRANA 8

- KULTÚRA / ŠPORT -

Michaela Daniová: Nikdy sa netreba vzdávať, ani po prvých neúspechoch... Te pes tumenge nadarisalol nakampel pes te omukel...

Tanečníčka rôznych štýlov moderného tanca ako sú hip-hop, disco, klasika, mladá cvičiteľka aerobiku, význačka zdravotného životného štýlu..., aj taká je Michaela Daniová, 18-ročná gymnazistka, ktorá už teraz má niekoľko cien vo svojej vitríne a celkom jasnú predstavu o svojej ceste životom...

Kedy si sa začala venovať tancu a čo Ťa k tomu priviedlo?

Už od štyroch rokov začal tancovať môj otec, ktorý šiel ako mladý tanečník funkcie štýlu a mal pod svojím vedením pariu mladých ľudí, ktorých trénoval. Pôsem neoktor chcel, aby som sa tancu začala venovať profesionálnejšie a odvídal ma do miestneho tanečného súboru pre dci a názvom HZD-CO. V ňom som pôsobila celých 11 rokov, až do veku 15-ky.

Ako sa rozvíjala Tvoja tanečná dráha neskôr? Aké úspechy si získala?

Po určitej dobe a niekoľkých tvrdých pravidelných tréningoch prišla moja trénerka s nápadom, že by som sa mohla prezentovať aj súťaži. Začali sme chodiť na majstrovstvá Slovenska, ktoré organizovala tanečná organizácia STOD-DO. Neskôr ma veľmi zaujal tanečný štýl hip-hop a disco, ktorým som sa začala aktívnejšie venovať a vďaka tomu štýlu som získala úspech v podobe medailiek na majstrovstvách Európy.

Co pokladáš za najväčší úspech vo svojej tzv. tanečnej kariére?

Majstrovstvá Európy, ktoré som absolvovala v roku 2004 vo Varšave, kde sa spolu so mnou zúčastnili ešte dve tanečnice zo Slovenska. Paradox, ktorý sa odohral práve na týchto majstrovstvách, bol v tom, že okrem ma poročovali na majstrovstvách Slovenska postúpili len do semifinálových kôl a práve tu sa týchto majstrovstiev Európy ma rozhodnili lepšie ako na Slovensku, čo sa nakoniec odrazilo v mojom konečnom umiestnení. Získala som 8. miesto v konkurencii 40 tanečnicok.

Kuva 7. Osa Romano nevo ĺil -lehden (3/2010) sivua.

Lyhyt katsaus romanikielen tutkimukseen ja huoltoon

Varhaisin romanikielen tutkimus liittyi sanaluetteloiden laatimiseen 1500-luvun Euroopassa. Andrew Borde julkaisi vuonna 1542 lyhyen esimerkin romanikielestä teoksessaan **Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge**. Varhaisin tunnettu romanikielen kirjallinen lähde on Andrew Borden 13 lauseen luettelo **Egypt speche** vuodelta 1542. 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa romanikielen tutkimus tuli osaksi varkaiden ja kulkureiden slangien tutkimusta. Tutkijat kävivät 1700-luvun jälkipuoliskoa vilkasta romanikielen alkuperästä. Tuon ajan tutkijat havaitsivat osin yhteistyössä ja osin toisistaan riippumatta yhtäläisyyksiä romanikielen ja Intian elävien indoarjalaisten kielten välillä. 1700-luvun loppuun sijoittuu myös

ensimmäinen Suomen romanikielen kuvaus, Kristfrid Gananderin (1741–1790) 46-sivuinen tutkielma Suomen romaneista ja heidän kielestään.

Romanikielen tutkimus oli 1800-luvulla ennen kaikkea sen murteiden vertailevaa tarkastelua. Euroopassa julkaistiin lukuisia sanaluetteloita, lyhyitä kieliopillisia kuvauksia ja romanikielisiä kirjoituksia. Tuon ajan romanikielen tutkimuksessa keskeisimpinä voidaan pitää August Friedrich Pottin (1844–1845) teosta **Die Zigeuner in Europa und Asien**, Alexandros Paspatin (1870) teosta **Études sur les Tchingianés ou Bohémiens de l'empire ottoman** ja Franz Miklosichin (1872–1880) **Über die Muntarten und Wanderungen der Zigeuner Europas**. Pottin tärkeä tulos oli sen osoittaminen, että romanikieli on oikea kieli eikä pelkkä slangi. Miklosichin keskeinen havainto koski kreikan vaikutusta romanikieleen: se, että kreikka on vaikuttanut kaikkiin romanikielen murteisiin, sai Miklosichin pitämään Kreikkaa kaikkien romanien kotimaana ennen heidän levittäytymistään eri puolille Eurooppaa. Suomessa erityisesti romanikielen sanasto kiinnosti 1800-luvulla useita tutkijoita ja harrastajia.

Kuva 8. Franz Miklosich

([http://en.wikipedia.org/wiki/Franc Miklo%C5%A1i%C4%8D](http://en.wikipedia.org/wiki/Franc_Miklo%C5%A1i%C4%8D)).

Eurooppalaisessa romanikielen tutkimuksessa tärkeä saavutus oli John Sampsonin (1926) Walesin romanikielen kielioppi ja etymologinen sanakirja **The Dialect of the Gypsies of Wales**. 1900-luvulla laadittiin useita muitakin kuvauksia, jotka antoivat tärkeää ja luotettavaa tietoa eri murteiden rakenteesta. Suomessa Arthur Thesleffiä (1871–1920) on pidetty Suomen romanitutkimuksen tunnetuimpana nimenä. Hänen sanakirjansa **Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner** (1901) oli ensimmäinen painettu Suomen romanikielen sanakirja.

Toisen maailmansodan jälkeen romanikielen tutkimus laajeni Euroopassa kontaktilingvistiikkaan, kielen käytön ja aseman tarkasteluun ja kielenhuoltoon, joihin monesti kytkeytyi poliittinen ja kulttuurillinen aktivismi. Myös romanitutkimus hyötyi valtiollisesta ja säätiöiden antamasta rahoituksesta, ja alan tutkijoiden yhteistyö tiivistyi. Vuonna 1993 järjestettiin Hampurissa ensimmäinen kansainvälinen romanikielen kielitieteen konferenssi. Viime vuosikymmenillä on julkaistu suuri joukko monografioita, kokoomateoksia ja runsaasti artikkeleita; kiinnostuksen kohteina olivat kielioppi, diskurssi ja typologia. Suomessa Pertti Valtonen laati Helsingin yliopiston Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitoksella 1960-luvulla ensimmäiset Suomen romanikieltä käsittelevät opinnäytteet. Kotimaisten kielten keskuksessa romanikielen hyväksi on tehty työtä jo yli 20 vuotta, vaikka virallisesti romanikielen tutkimus ja huolto kuuluivat keskuksen tehtäviin vasta vuodesta 1996.

Ensimmäisiä onnistuneita pyrkimyksiä kodifioida romanikieltä oli 1920-luvun Neuvostoliitossa, jossa romanikieli tunnustettiin kielellisten vähemmistöjen kieleksi. Kieltä alettiin opettaa ja laatia sen oppikirjoja. Kansainvälisen romaniunionin perustamisesta lähtien 1970-alussa pienen romaniaktivistien joukon pyrkimyksenä on ollut kaikille yhteisen romanikielen standardin kehittäminen. Varsovassa vuonna 1990 pidetyssä kansainvälisen romaniunionin kokouksessa päätettiin kokeilla Marcel Cortiaden luomaa romanikielen aakkostoa, mutta melko pian valtaosan Varsovan päätöksen allekirjoittaneista romaniaktivisteistakin luopui kuitenkin ajatuksesta. Romanian opetusministeriö hyväksyi kuitenkin Cortiaden aakkoston paikalliseksi standardiksi, ja samaa aakkostoa ovat käyttäneet useat toimijat myös Albaniassa ja Makedoniassa. Espanjassa romaniaktivistit ovat yrittäneet kirjalliseen käyttöön keinotekoisista **Romanó-Kalóksi** kutsuttua kielimuotoa, joka perustuu eri romanimurteiden sanastoon ja kielioppiin ja joka noudattaa espanjan oikeinkirjoitusta ja osin kielioppisääntöjäkin.

Varhaisimpia paikallisia romanikielen kodifikaatiopyrkimyksiä liittyi erilaisten tekstien tuottamiseen Itä-Slovakian romanimurteella Tšekkoslovakiassa vuonna 1968. Teksteissä käytetty aakkosto perustui tšekin aakkosiin. Makedoniassa **arlia** ja **džambadži**-murretta kirjoitettiin latinalaisin aakkosin. Makedonian hallitus hyväksyi vuonna 1992 romanikielelle latinalaisen aakkoston. Latinalaista aakkostoa käytetään myös Serbiassa ja Bulgariassa **gurbet**-murteen kirjoittamiseen. Unkarissa romanikieliset julkaisut on kirjoitettu lovariksi hieman unkarin ortografiasta poikkeavalla tavalla. Itävallassa Grazin yliopiston kielentutkijat päätyivät yhdessä romanien edustajien kanssa Burgenlandin romanimurteen kirjoitustapaan, joka perustuu saksan kieleen. Suomessa virallinen romanikielen huolto alkoi 1960- ja 1970-lukujen taitteessa, jolloin opetusministeriön asettama ortografiakomitea sai tehtäväkseen laatia romanikielelle helppolukuisen ortografian ja sen pohjalta normatiivin sanaston (1971). Vuodesta 1997 Kotimaisten kielen keskuksen yhteydessä toimiva romanikielen lautakunta on ollut Suomen romanikielen virallinen kielenhuoltoelin.

D e c l a r a t i o n
of the Romanies of the Slovak Republic
regarding the standardization of the Romany language in the
Slovak Republic

the Romanies of Slovakia,

Realizing their position of the national minority living in Slovakia, in relation to our cultural heritage created by the past generations of Romanies,

Deriving from the codification of the Romany language in 1971 and historical message of the Romany figures working in the area of forming the Romany language as the fundamental means of communication in teaching and education of Romanies living in Slovakia,

---

Article 1

1. The Romany language is the fundamental means of developing the mother tongue, education and cultural heritage of the Romanies living in Slovakia.
2. The respective kinds and parts of our cultural heritage, including the Romany language, are equal and form its inseparable part.

Article 2

1. The Romany language is a sum of expressions, rules, phonetic variants of words and their collocations, grammatical rules unified by the Commission for Standardization of the Romany Language on the ground of their long-term and uniform use by the Romany national minority.

Article 3

1. Preservation of the Romany language is in the public interest.
2. Protection of language and other rights and freedoms of the citizens of the Romany national minority shall be guaranteed.
3. Means of protection of the Romany language must not restrict other rights of citizens.
4. Conditions of protection of the Romany language shall be determined by the government.

Bratislava 29. 6. 2008

Kuva 9. Slovakian romanikielen standardin julistusta
(http://www.rocepo.sk/downloads/DokSpravy/Deklaracia_rom_jaz.pdf).

Romanien historiaa lyhyesti

Romanien alkuperästä on niukalti historiallista tietoa ja siitä vallitsee runsaasti erilaisia näkemyksiä. Romanien on muun muassa katsottu kuuluneen Intian hallitsevaan **rajput**-sotilaskastiin ja heitä on pidetty Pohjois-Intiaan 1700-luvulla eKr Aasian aroilta saapuneiden ratsastajakansojen jälkeläisinä. Persialainen runoilija Firdusi kuvasi 1000-luvulla, kuinka Persian kuningas **Bahrām Gūr** kutsui maahan soittajiksi 10 000 intialaista muusikkoa, joiden asuttaminen kuitenkin epäonnistui ja jotka jäivät kierteleviksi viihdyttäjiksi. Romanien itsestään käyttämä nimitys **Rom** (tai **Řom**) 'mies, aviomies' juontanee kuitenkin juurensa sanskritin sanaan **ḍōmbaḥ** ~ **ḍumbaḥ**, jolla tarkoitettiin alhaisesta kastista olevaa miestä, joka elätti itseään laululla ja musiikilla tai kiertelevää muusikkoa tai tanssijaa. Samaan sanskritin sanaan palautuvat muutkin kiertelevien Intiasta lähteneiden kiertelevien väestöjen nimet **lom**, **dom** ja **ḍom**.

Romaneja saapui Bysantin valtakunnan alueelle mahdollisesti jo 800-luvulla jKr. Vuonna 800 Pyhä Athanasia (790–860) ravitsi Traakian lähistöllä muukalaisia, joista käytettiin nimitystä **atsígganoi**. Vuonna 803 Theofanes Tunnustaja (778–850) kirjoitti Bysantin keisari Nikeforos I:lle, että hän oli saanut kapinan tukahduttamiseen apua atsígganoksilta, jotka tunsivat hyvin taikakeinot. Myöhemmin atsígganokset mainittiin kiertelevinä ennustajina, vatsastapuhujina ja velhoina, jotka vierailivat vuonna 1054 keisari Konstantinos IX:n luona.

Osmanien valtakunta laajentui 1300–1400-luvuilla käsittämään Bysantin valtakunnan alueet, nykyisen Turkin, Kreikan, Balkanin ja Krimin. Alueen levottomuuksien vuoksi osa romaneista siirtyi Bysantista Keski- ja Länsi-Eurooppaan. Unkariin romanit saapuivat 1300- ja 1400-luvuilla. Paljon romaneja jatkoi kuitenkin Unkarista edelleen muualle Eurooppaan. Ensimmäiset maininnat romanien tulosta nykyisen Slovakian alueelle ovat jo vuodelta 1332, mutta suurempia romanijoukkoja tiedetään saapuneen sinne vuodesta 1417 lähtien.

Romaneja oli 1400-luvun alussa myös Saksassa, Ranskassa, Belgiassa, Hollannissa ja Espanjassa. Vuonna 1416 romaneja tiedetään karkotetun Meissenistä nykyisestä itäisestä Saksasta. Sintit saapuivat Saksaan ja Itävaltaan keskiajalla, aikakirjojen mukaan 1400-luvulla. Sintejä asettui myös Ranskaan, johon siirtyneestä romaniryhmästä käytetään nimitystä **manuš**. Osa sinteistä siirtyi Itä-Eurooppaan, Pohjois-Italiaan ja Etelä-Tiroliin. Sintin variantteja puhutaan myös Hollannissa ja Venäjällä. Ensimmäinen varma tieto romanien saapumisesta Espanjaan on vuodelta 1425, jolloin romanien joukolle oli myönnetty turvakirje Aragonissa ja Asturiassa.

1500-luvulla osmanien valtakuntaan liitettiin lisäksi Välimeren rantakaistale Egyptistä Tunisiaan, Kaksoisvirran maa, Unkari ja alueita Euroopassa aina Wieniin asti. Osmanien valtakunnan laajeneminen Eurooppaan pysäytettiin Wienin piirityksessä vuonna 1529. Habsburgin monarkian ja osmanien valtakunnan raja oli poliittinen raja, joka esti kontaktit sen eri puolille joutuneiden romanien välillä. 1500- ja 1600-luvuilla romanit olivat jo asettuneet eri alueille. Tällä poliittisella rajalla oli myös suuri merkitys romanikielen murre-erojen muotoutumiselle Euroopassa.

Kuva 10. 1500-luvun saksalainen piirros romaneista torilla
 (http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hans_Burgkmair_d._%C5%BD._-_Gypsies_in_the_Market_-_WGA03696.jpg).

Varhaisin tieto romanien tulosta Ruotsiin on vuodelta 1512. Myös Baltian maihin romanien tiedetään tulleen 1500-luvulla. Ensimmäinen maininta romanien tulosta Suomeen löytyy Ahvenanmaalta Kastelholman linnan tileistä vuodelta 1559. Turun linnan vankiluetteloissa vuosilta 1580 ja 1584 ovat säilyneet ensimmäiset maininnat romaneista Suomen mantereella. Jo 1600-luvulla romaneja liikkui koko maassa aina

Inkeristä Pohjois-Pohjanmaalle. Karjalaan romaneja tuli runsaammin 1700-luvun lopulla.

Romanien Euroopassa saama vastaanotto oli yleensä aluksi heille suosiollinen. Kaikkialla kuitenkin vallanpitäjien asenteet muuttuivat pian torjuviksi. Valakian ja Moldovan ruhtinaskunnissa romaneja pidettiin maaorjuudessa 1300-luvulta aina 1800-luvun puoliväliin. Vapauduttuaan maaorjuudesta monet näiden alueiden romaneista siirtyivät eri puolille Eurooppaa, Venäjälle, Yhdysvaltoihin ja latinalaiseen Amerikkaan. 1500-luvun loppuun mennessä esimerkiksi Sveitsissä, Espanjassa, Iso-Britanniassa, Ruotsissa ja Tanskassa oli säädetty romanien vastaisia lakeja. Habsburgin keisari VI (1711–1740) määräsi maassa olleet romanit tuhottaviksi ja maahan pyrkivät hirtettäväksi. Monin paikoin romaneja yritettiin sulauttaa väkisin pääväestöön, mutta monista Euroopan maista heitä myös karkotettiin. Kansallissosialistisen Saksan rotupolitiikka kohdistui myös romaneihin. Natsit surmasivat vuosina 1936–1945 noin 220.000–1.500.000 Euroopan romanian: esimerkiksi lähes kaikki Kroatian, Viron, Liettuan, Alankomaiden ja Luxemburgin romanit ja suurimman osan Saksan, Itävallan ja Tšekin sinteistä. Romanien holokaustista käytetään romanikielistä nimitystä **porajmos** ’väkivalta, raiskaus’.

Sosialistisessa Itä-Euroopassa romanit pyrittiin aktiivisesti sulauttamaan muuhun väestöön. romanien sosio-ekonominen asema vaikeutui entisestään sosialismin kaaduttua 1980- ja 1990-luvulla. Romanien asumisessa, työsaannissa ja koulutuksessa sekä mahdollisuuksissa hyödyntää julkisia terveyspalveluja on yhä suuria ongelmia. Romaneihin on myös kohdistunut väkivaltaisuuksia eri puolilla Itä-Eurooppaa. Romanien vähemmistöasema on toisaalta paljolti tunnustettu ja romanit ovat aktivoituneet sekä poliittisesti että kulttuurillisesti.

Nykyisin Euroopassa arvioidaan olevan noin 10 miljoonaa romanian, joista Itä-Euroopassa asuu n. 6–8 miljoonaa. Suurimmat romaniyhteisöt ovat Romaniassa, jossa on jopa 1,8–2,5 miljoonaa romanian. Bulgariassa, Unkarissa, Slovakiassa ja Serbiassa arvioidaan kussakin maassa olevan 400 000–800 000 romanian. Suuria romaniyhteisöjä on myös esimerkiksi Tšekin tasavallassa, Makedoniassa, Puolassa ja Kreikassa.

Yhdestä kansasta kansojen mosaiikkiin: eri romaniryhmiä

Kun nykypäivänä puhutaan romaneista, monilla on mielikuva Intiasta noin tuhat vuotta sitten länteen muuttaneista kansansirpaleista, joilla on paitsi yhteinen kieli ja

muu kulttuuri, myös samanlaiset elinkeinot, jotka pohjautuvat heidän alkuperäisessä kotimaassaan harjoittamiinsa ammatteihin. Euroopassa nämä ammatit vaativat jatkuvaa kulkemista paikkakunnalta ja maasta toiseen. Ajatellaan, että romanien kulttuuri kantaa yhteisiä muistoja Intiasta ja sen kastilaitoksesta, jossa kastien sosiaalista hierarkiaa tukevat tarkat ja yksityiskohtaiset puhtaussäännöt. Näiden mielikuvien luojana voidaan pitää H.M.G. Grellmannin vuonna 1783 julkaistua romaneiden alkuperää, historiaa, sosiaalista rakennetta ja tapoja käsittelevää monelle kielelle käännettyä kirjaa, *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge*. Kirjassaan Grellmann luo kuvan romaneista (**Zigeuner**; vastaa lähinnä nimitystä mustalainen) yhtenäisenä kansana, jolla on yhteinen kieli ja kulttuuri (elämäntavat, ammatit), ja jonka kotimaa on Intia.

Grellmannin kirjan vaikutus on ulottunut aina joihinkin nykyisiin romanien historiaa selvittäviin tutkimuksiin ainutlaatuisena etnografisena lähteenä. Willems kuitenkin huomauttaa, etteivät Grellmannin käyttämät lähteet kestä kriittistä tarkastelua ja kutsuu Grellmannin luomaa kuvaa romaneista ”paperimustalaisiksi” (**paper Gypsies**): Grellmannin yleistävät johtopäätökset perustuivat erilaisista ihmisryhmistä koottuihin tietoihin; näitä ryhmiä hänen mielestään yhdistivät monet samanlaiset piirteet. Ryhmien sanottiin poikenneen ympäristöstään (aikaisemmin) liikkuvan elämäntapansa, ulkomaalaisuutensa tai orientaalisen alkuperänsä puolesta sekä siinä, että missä päin maailmaa ikinä he elivätkin, heillä ei ollut uskontoa – toisin sanoen, he olivat keskenään sukua, vieraita pakanoita, jotka elivät loisina hyvin liikkuvaa elämää. Heitä voitiin nimittää eri nimillä eri paikoissa, mutta Grellmann kokosi heidät nimen ”mustalainen” alle. Tällä tavalla hän teki heistä yhden kansan antamalla heille yhteisen etnografisen profiilin.

Grellmannin tärkeimmät lähteet olivat unkarilaisen papin Samuel Augustini ab Hortesin kirjoittamat artikkelit Unkarin ja Transilvanian romaneiden elämästä, ja näiden tietojen Grellmann oletti olevan yhteisiä kaikille hänen mustalaisiksi (Zigeuner) nimittämilleen ryhmille. Lähdekriittisesti on merkittävää, ettei tiedetä perustuivatko ab Hortesin tiedot hänen omiin havaintoihinsa, vai olivatko ne ajan tavan mukaan saatu matkailijoilta, kauppiailta, sotilailta, merimiehiltä ja/tai muilta maailmaa nähneiltä ihmisiltä. Grellmann rakensi nämä ”paperimustalaisensa” toisen ja ehkä kolmannenkin käden lähteiden varaan.

Myös Grellmannin kirjallisissa lähteissä olleista romanikielen sanaluetteloissa Willems näkee saman lähdekriittisen ongelman: Missä määrin Grellmannin mustalaisiksi kutsumillaan ihmisillä oli romanikielen taitoa, hänellä ei ollut mitään

käsitystä. Hänellä ei myöskään ollut käsitystä niistä syistä, jotka saivat romanit jättämään kotimaansa 1400-luvun alussa. Hän ei kuitenkaan epäröinyt käyttää hyväkseen matkailijoiden kertomuksia Intian kastittomien elämäntavoista, jotka olivat samanlaisia kuin mustalaisilla. Tällä tavalla hän pystyi luomaan kaikille mustalaisryhmille yhteisen alkuperän.

Grellmannin pyrkimys luoda yksi ”mustalaiskanssa” tulee ymmärrettäväksi, kun se nähdään osana oman aikansa, 1700-luvun lopun aatemaailmaa. Tuolloin kulttuurifilosofi J.G. von Herder ”loi” käsitteen ”kanssa”, jonka historia ja kulttuuri, ”kansan sielu” (**Volksgeist**) periytyy sukupolvelta toiselle. Kunkin kansan oma, ainutlaatuinen ”sielu” tai ”henki” sai ilmenemismuotonsa kansalauluissa ja muussa kansanperinteessä sekä myös kansanluonteessa ja jopa ulkomuodossa. Tätä taustaa vasten Grellmannin halu muovata kiertävistä ryhmistä yhtenäisen kansa on ymmärrettävää, vaikkakin nykynäkökulmasta hänen tapansa etsiä todisteita vain tukemaan omaa teoriaansa ja jättämään huomiotta vastakkaiset havainnot, ei täytä tieteellisen ajattelun kriteereitä. Grellmann ei esimerkiksi ottanut huomioon niitä paikalleen asettuneita, nykyisin romaneiksi itsensä luokittelevia ryhmiä, jotka jo hänen aikanaan asuivat kylissä viljellen maata ja/tai toimivat erilaisina käsityöläisinä. Hän jätti myös huomiotta maininnat rikkaista ja hyvin toimeentulevista romaneista, joista myös on mainintoja historiallisissa lähteissä. Mitään tietoa hänellä ei myöskään näyttänyt olevan eri romaniryhmien näkemyksistä toisistaan.

Vaikka romanikielen intialainen tausta on lingvistinen fakta, samoin kuin kieleen tarttuneet lainat muista kielistä kertovat puhujiensa tai heidän esi-isänsä aikaisemmista asuinpaikoista, kieli ei kuitenkaan aina todista puhujan alkuperää romaniksi. Monien muidenkin liikkuvia elinkeinoja harjoittavien eli peripateettisten ryhmien kieliin on lainautunut romaninkielisiä sanoja. Fraser mainitsee romanien olleen Saksassa, Ranskassa, Belgiassa, Sveitsissä ja Itävallassa 1700-luvulta alkaen korien ja siivilöiden tekijöinä, kulkukauppiaina, tinureina ja veitsenteroittajina kierrelleet **jenischit**. Heidän kielensä on sekoitus saksan murretta, romanikieltä, **jiddiisiä** ja **rotwelschiä**. Varmaa tietoa heidän yhteyksistään romaneihin ei ole. Vastaavanlaisia ryhmiä on ollut myös Skandinaviassa: Norjan **omstreifferne** ja Ruotsin **tattarit**.

Grellmannin kirjan julkaiseminen niputti elämäntavan (kulkurit, varkaat), käyttäytymisen (pukeutumisen, tavat, kielen), uskonnon (vieraat pakanat, valejuutalaiset) ja ulkomuodonkin perusteella poikkeaviksi luokitellut ihmisryhmät yhdeksi etniseksi ryhmäksi tai kansaksi, mustalaisiksi. Tämä suuntasi ennakkoluulot näiden ihmisten syntyperään, jolla on sitten voitu selittää heidän ei-toivottua

käyttäytymistään. Tällä tavalla on saatu perusteet erilaisten kansanryhmien vainoille, niin juutalaisten kuin romanienkin. Grellmannin teoksen vaikutus on heijastunut myös sellaisten ryhmien nimittämiseen ”mustalaisiksi”, jotka itse eivät katso kuuluvansa näihin, kuten Irlannin ja Skotlannin **Travellers**- ryhmät. Kaksi Intiassa asuvaa etnistä ryhmää tai ”heimoa” kutsuvat itseään nimillä **sikligar** ja **sansi**, mutta heidän kulttuuristaan 1960-luvulla kirjoittanut Sher Singh nimesi heidät Intian ”mustalaisiksi” (Gypsy) liikkuvan elämäntavan ja rikollisuuden perusteella, vaikka romaneiksi nykyisin kutsuttuja ryhmien historia alkaa vasta Euroopassa – samoin kuin romanikieli on muotoutunut vasta Euroopassa.

Kun 1800-luvun puolenvälin jälkeen herderiläisyyden innoittamina kansanperinteentutkijat ja -harrastajat kiinnostuivat romaneista ja heidän tavoistaan, he tekivät – toisin kuin Grellmann – romaneista omakohtaisia havaintoja. He kuitenkin kohtasivat aivan erilaisia romaneita ja monia erilaisia romanikulttuureita, toisin kuin Grellmann oli kirjoituksissaan kuvannut. Ristiriita selitettiin romanien kulttuurin degeneroitumisella ”alkuperäisestä”, ja ”oikeasta”, jolloin syntyi käsite ”tosi/oikea mustalainen” (**true Gypsy**).

Nykyisin tiedetään romaneista, heidän kielestään ja muusta kulttuuristaan enemmän kuin 1700-luvulla. Tiedetään esimerkiksi se, että kulttuuriltaan, elämänmuodoiltaan ja murteiltaan romaniryhmät eroavat toisistaan paljonkin. Eri ryhmät myös arvostelevat toistensa ”aitoutta” tapojen ja kielen perusteella. Samoin on yhteistä kaikille romaneille se, että he haluavat erottua ei-romaneista. On mahdotonta arvioida, ovatko nykyisin romaneiksi itsensä luokittelevat ryhmät kaikki satoja vuosia, jopa lähes tuhat vuotta sitten Intiasta lähteneitä vai onko heistä osa tullut muualta orientista vai onko mukana eurooppalaisista liikkumista edellyttäneiden ammattien harjoittajien jälkeläisistä koostuneita ryhmiä, ja kuinka paljon nämä ryhmät ovat mahdollisesti sekoittuneet keskenään ja myös pääväestöihin. On myös mahdotonta arvioida, miten eri maiden pääväestöjen tapa kohdella romaneiksi luokiteltuja ryhmiä on vaikuttanut niiden kulttuuriin ja sosiaaliseen rakenteeseen.

Angus Fraser perusteellisessa yleisesityksessään romanien historiasta, elinkeinoista sekä romanien ja isäntäkansojen suhteesta osoittaa selvästi, kuinka Grellmannin ajatus romaneista yhtenä kansana on mahdoton: Ryhmät, joista jo on esimerkiksi antropologista, etnologista tai folkloristista tutkimustietoa, eroavat toisistaan monissa suhteissa – joskin monien välillä on myös yhtäläisyyksiä. Vaikka eri ryhmiin kuuluvat toisilleen vieraat romanit useimmiten tunnistavat toisensa romaneiksi, he eivät useinkaan halua olla tekemisissä toistensa kanssa. Syinä ovat esimerkiksi puhtautta ja perhesuhteita koskevien normien, asumistavan (paikallaan asuvat,

liikkuvat) eroavuudet tai keskinäiset riitaisuudet. Useimmat romaniryhmät ovatkin olleet endogaamisia: puolisoita ei oteta oman ryhmän ulkopuolelta.

Monet yritykset jaotella romaneita ryhmien nimien, ammattien ja romanikielen murteiden perusteella ovat luoneet ryhmistä pinnallisen ja pysähtyneen kuvan, eivätkä ne ole ottaneet huomioon romaniryhmien heterogeenisyyttä ja niiden asuinpaikkaan, elämänmuotoon ja/tai arvoasemaan perustuvien luokittelukriteerien jatkuvaa muuttumista. Kirjoittajat eivät ole siis oivaltaneet sitä logiikkaa, jolla romanit nimeävät oman ryhmänsä ja vieraat ryhmät. Romaniryhmät ovat nimiltään osin hyvin tilanne- ja kontekstisidonnaisia – jossakin tilanteessa käytetään eri nimitystä kuin toisessa – osin taas ne ovat ajallisesti hyvinkin konservatiivisia. Olennaista on tuoda esiin oman ryhmän erityisyys toisiin romaniryhmiin ja myös ei-romaneihin nähden. Tämä on tärkeää niissä maissa, joissa on monia eri romaniryhmiä, kuten kaikkialla Keski-Euroopassa ja Ruotsissa.

Balkan

Romanit jakautuivat Bysantin aikana Balkanilta lähdettyään useisiin eri ryhmiin. Balkanilla romaneja on asunut 800-luvulta lähtien (varmuudella viimeistään 1000-luvulta). Ensimmäiset Balkanille asettautuneet romanit olivat Balkanin romanikielen murteita puhuvia ryhmiä. 1600- ja 1700-luvulla heihin liittyi eteläisiä valakialaisia romanikielen murteita puhuvia romaneja Valakiasta ja Moldovasta. Nykyään Balkanilla asuvia romaneja jakaa kahtia ennen kaikkea uskonto. Osa heistä on muslimeja (ns. **Xoraxane** tai **Khorane Roma**) ja osa taas ortodokseja (**Dasikane Roma**). He jakautuvat edelleen hierarkkisesti erittäin moniin eri ryhmiin, joista käytettyjä nimityksiä ovat esimerkiksi **arli**, **erli**, **burgudži**, **futadži**, **drindari**, **kalajdži**, **mečkari** ja **sepeči**.

Eteläisiä valakialaisia murteita puhuvia romaniyhteisöjä on Balkanilla lukuisia. Entisen Jugoslavian alueella heidän ryhmistään käytetään nimityksiä **gurbeti**, **džambazi**, **čergarja**, **kaloperi**; Bulgariassa **vlaxoria**, **kalajdži**, **džambazi**, **pârčori** jne; Ablaniassa **kaburdži**, **kurtofi** ja **čergara**; Kreikassa **kalpazaja**, **xandurja** ja **filipidži**; ja Turkissa **vlaxos** (**laxoja**). Sen sijaan suhteellisen pieni määrä pohjoisia valakialaisia murteita puhuvia romaneja asettautui 1800- ja 1900-luvulla asumaan Balkanille.

Bulgariassa, Itä-Makedoniassa ja Kreikassa monet islaminuskoiset romanit ovat säilyttäneet romanikielen ohella äidinkielenään turkin ja pitävät itseään turkkilaisina. Monet muut puolestaan identifioituvat albanialaisiin. Albaniaa, Kosovoa ja Turkkia lukuun ottamatta kaikkialla Balkanilla asuu romaniana puhuvia romaneja, joita

kutsutaan asuinalueesta riippuen **rudareiksi**, **ludareiksi**, **bejašeiksi**, **bañjašeiksi** tai **karavlaseiksi**. Monet heistä pitävät itseään ennen kaikkea romanialaisina.

Romanian romanit jakautuvat moniin ryhmiin. Romanit jaettiin eri ryhmiin heidän ollessaan Valakian ja Moldovan ruhtinaskunnissa maaorjuudessa. Yhden ryhmän muodostivat ns. **vatrašit** (< *vatr* 'takka'), jotka olivat olleet palvelijoina kodeissa. He ovat osin säilyttäneet alueelliset piirteidensä ja vanhat ammattinsa. Suurin osa heistä puhuu vain romaniaa ja lukeutuu romanialaisiksi. Toisena suurena ryhmänä ovat **rudarit** (Valakiassa), **lingurari** (Moldovassa), **bâešit /beašit** (Transilvaniassa), joilla oli erityisasema maaorjuuden aikana. **Lâešeiksi** kutsuttujen orjien ja nomadien jälkeläisiä ovat lukuisat romaniryhmät, joista käytetään mm. nimityksiä **kâlderari**, **čurari**, **gabori** ja **čori**. Heidän puhumansa romanikielen murteet kuuluvat valakialaisten murteiden ryhmään. Romaniassa on lisäksi Balkanin romanimurteita puhuvia ryhmiä, kuten **ursarit** ja **spoitorit**, sekä turkin- ja tataarinkielisiä islaminuskoisia romaneja. Transilvaniassa asuu suuri joukko **rumungreja**, joista osa on unkarinkielisiä ja pitää itseään unkarilaisina.

Kuva 11. Romanian gabor-romaneja
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gabor_gypsies.jpg).

Keski-Eurooppa

Keski-Euroopassa on vähemmän erilaisia romaniryhmiä kuin Balkanilla ja Romaniassa. Slovakiassa romaneja on asunut 1300-luvulta. Slovakian romanien pääryhmien nimitykset ovat **Slovenska Roma (Servika Roma)** ja **Ungrika Roma (Rumungri)**. Osa viimeksi mainituista puhuu unkaria ja pitää itseään unkarilaisina. Slovakiassa on lisäksi pienempiä joukkoja pohjoisia valakialaisia murteita puhuvia romaneja (**Vlašika** tai **Olah Roma**) ja romaniala puhuvia **bajašeja** or **korytareja**. Tšekin tasavallassa asuvat romaniryhmät ovat paljolti samoja kuin Slovakian romanit. Lähes kaikki Tšekin romanit ja sintit surmattiin toisen maailmansodan aikana keskitysleireillä. Toisen maailmansodan jälkeen Tšekin alueelle muutti noin kolmannes Slovakian romaneista. Ensimmäinen Tšekin tasavaltaan muuttanut sukupolvi piti Slovakiaa vielä kotimaanaan, mutta ajan myötä siteet sinne heikkenivät. Monet Slovakiasta lähtöisin olevien romanien lapsista ja lapsenlapsista pitävät itsenään jo tšekkeinä.

Unkarissa asuu runsaasti **rumungreja**, joista harvat ovat säilyttäneet romanikielen, ja jonkin verran Slovakian romaneja. Nimitys **rumungri** on lähtöisin valakialaisten murteiden puhujilta, jotka vapauduttuaan maaorjuudesta vuonna 1864 saapuivat Unkariin ja kohtasivat siellä jo paikoilleen asettautuneita romaneja. Monet Unkarin romaneista työskentelivät muusikkoina ja seppinä. Heidän puhumansa romanikielen murre erosi valakialaisten murteiden puhujista. Valakialaisten murteiden puhujat alkoivatkin pitää heitä ”muina romaneina” (**aver Roma**) ja kutsua heitä **rumungreiksi** eli unkarilaisiksi romaneiksi.

Kuva 12. Unkarilainen Kalyi Jag -romaniyhtye
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:KalyiJag_Warsaw_1.jpg).

Varsin suurena yhteisönä ovat valakialaiset romanit (**Vlašika Roma**, **Olah Roma**), jotka jakaantuvat alaryhmiin, esimerkeiksi **lovareihin**, **kelderareihin**, **čurareihin** ja **čerhareihin**. Unkarin kolmantena merkittävänä romaniryhmänä ovat **bojašit**, joista osa identifioituu romaneihin.

Puolassa romaneja on suhteellisen vähän. Tsaarinajan Venäjän valtakunnan alueella asuvista romaneista käytetään nimitystä **Polska Roma**. He ovat aiemmin olleet nomadeja. Lähellä entisen Neuvostoliiton rajaseutuja asuvat **xaladitkat** (**Ruska Roma**) ja **sasitkat**. Karpaattien pohjoisilla rinteillä on asunut vuosisatojen romaneja, joista käytetään nimitystä **Bergitka Roma**. Lisäksi eri puolille Puolaa on 1900-luvun alussa muuttanut pieniä **kelderari-** ja **lovariyhteisöjä**

Entisen Neuvostoliiton alue

Tsaarinajan Venäjän ja entisen Neuvostoliiton merkittävimpiä romaniyhteisöinä olivat **xaladitkat**. He ovat 1500- ja 1600-luvulla Venäjälle asettautuneiden, Puolan ja Liettuan kautta Saksasta tulleiden romanien jälkeläisiä. **Xaladitkat** ovat ortodokseja. Heidän puhumansa romanikielen murre kuuluu koillismurteisiin. Venäjän lisäksi heitä asuu Puolassa, Liettuassa, Valkovenäjällä, Latviassa ja Virossa. Entisen Neuvostoliiton alueen toiseksi suurin romaniryhmä on Ukrainan romanit (**servi**). Osa heistä on kadottanut romanikielen ja puhuu ukrainaa. Ukrainan romanit muuttivat Itä-Ukrainaan ja Etelä-Venäjälle Puolasta 1500-luvun puolivälissä. Nykyään heitä asuu kaikkialla Venäjällä ja Kazakstanissa. Itä-Ukrainassa ja Etelä-Venäjällä on myös **plaščuneiksi** kutsuttuja romaneja, jotka puhuvat keskisiä romanimurteita kuten esimerkiksi Slovakian romanit.

Venäjälle on siirtynyt **rumungreja** (**majdareja**) ja Balkanin romanimurteiden puhujia. Paljon romaneja muutti Venäjälle Valakiasta ja Moldovasta vapauduttuaan maaorjuudesta. Moldovassa ja Etelä-Ukrainassa asuu **ursareita**. Krimin romanit (**krimurja**, **kirimlitika**) ovat islaminuskoisia romaneja, jotka asuivat alkuaan Krimillä ja ovat siirtynyt Ukrainaan ja Venäjän eri osiin. Krimillä asuu kuitenkin edelleen tataarinkielisiä romaneja.

Venäjällä ja Itä-Ukrainassa on myös runsaasti valakialaisten murteiden puhujia, jotka ovat lähtöisin Valakiasta ja Moldovasta. Suuria joukkoja **kelderareja** ja **lovareita** muutti eri puolille Venäjää (aina Siperiaa myöten) 1800- ja 1900-luvuilla Itävalta-Unkarin kautta. Lisäksi entisen Neuvostoliiton alueella – ennen kaikkea Moldovassa ja Bessarabiassa, mutta myös Unkarissa ja muualla Venäjällä – asuu romanialaia puhuvia romaneja, joita kutsutaan **linguarareiksi**.

Pohjois-Eurooppa ja Iberian niemimaa

Suurin osa Saksan romaneja on **sintejä** (yks. mask. **Sinto**, yks. fem. **Sintica**, mon **Sinti** < mahd. 1700-l. Saksaan perustuvasta salakielestä, sintien itsensä mukaan kuitenkin sanasta sindhi, heistä käytetään myös nimitystä **Ňemcika Roma**). **Sintit** eivät pidä itseään romaneina, mutta puhuvat romanikieltä. Osa sinteistä siirtyi Itä-Eurooppaan (esimerkiksi Kroatiaan, Sloveniaan, Unkariin, Romaniaan, Tšekkiin ja Slovakiaan), Pohjois-Italiaan ja Etelä-Tiroliin. Sintin variantteja puhutaan myös Hollannissa ja Venäjällä. Ennen kaikkea Ranskassa asuvat **manušit** (**Manouche**) ovat **sintien** alaryhmä .

Englannin romanit käyttävät itsestään nimityksiä **Romanichels** ja **Gypsies** (nimitystä **Roma** on alettu viime vuosina käyttää sen poliittisen symboliarvon takia). **Gypsy** viittaa Englannin romaneilla myös romanikieleen. Termi **traveller** viittaa asuntovaunuissa ja -autoissa asuviin ihmisiin. Se ei ole pelkästään romaneista käytetty nimitys, vaan kattaa esimerkiksi myös Irlannin **tinkerit** (tinasepät), joilla ei ole kielellisesti tai etnisesti mitään yhteyttä romaneihin.

Pohjoismaissa puhutaan myös **tattareista** ja matkustavaisista (**resande, rejsende**). Ruotsissa romaneihin viitattiin **tattareina** (**tatare**) jo 1512 heidän sinne saavuttuaan. Nykyään Ruotsissa asuu myös Suomen romaneja sekä runsaasti esimerkiksi **kelderareja** ja **lovareja**, joita on muuttanut maahan 1800-luvun lopulta. Suomen romanien itsestään käyttämä nimitys on **kaalo** (mon. **kaaleet**, romanikielessä **kaale**). On mahdollista, että se on käännetty suomenkielisestä nimityksestä **mustalainen**.

Suomen romanien käyttämällä endonyymillä **kaalo** ei ole yhteyttä Iberian niemimaan romanien nimityksellä **Cale**. 'Musta' on saattanut olla alkuaan pääväestön romaneista käyttämä nimitys, jonka romanit myöhemmin ovat omaksuneet ja kääntäneet romanikielelle. 1600-luvun juutalaisessa kronikassa romaneista käytettiin nimitystä **kushim**, joka tarkoittaa 'mustaa'. Toisaalta **Kalo** on myös romanien erisnimenä tavallinen (myös Slovakiassa sukunimenä käytettävä vokatiivi **Kaleja**), ja se on voitu yleistää koko romaniryhmän nimeksi.

Kuva 13. Espanjalaisia romanityttöjä
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spanish_Gypsy_Girls_NGM-v31-p267.jpg?uselang=fi).

Harjoituksia

1. Alla oleva kartta kuvaa romanien tuloa Eurooppaan sekä heidän liikkeitään Euroopassa. Kerro lyhyesti romanien liikkeistä Euroopassa.

Kuva 14. Ensimmäiset kirjalliset tiedot romaneista eri puolilla Eurooppaa (<http://romafacts.uni-graz.at/index.php/history/early-european-history-first-discrimination/arrival-in-europe>).

2. Millaiseen romanien historian vaiheeseen liittyy alla oleva Böömin kuningas Sigismundin turvakirje vuodelta 1423? Millaiseksi romanien kohtelu Euroopassa myöhemmin muuttui?

*"Me, Sigismund, Jumalan armosta Rooman kuningas, aina jalo, Unkarin, Böömin, Dalmatian, Kroatian ja muitten paikkojen kuningas, kaikkille uskollisille alaimaisillemme..., kaupungeillemme ja kylillemme...!
Meidän uskolliset Ladislas, mustalaisten voivodi, ja muut hänestä riippuvat ovat nöyrästi pyytäneet meitä osoittamaan erityisestä hyväntahtoisuutta. Olemme suvainneet vastaanottaa heidän kunnioittavan pyyntönsä, emmekä kiellä heiltä tätä käsillä olevaa kirjettä. ...jos mainittu Ladislas ja hänen kansansa ilmestyvät valtakuntamme jollekin paikkakunnalle..., me suosittelemme teille, että osoitatte heille uskollisuutta Meitä kohtaan. Suojelkaa heitä kaikin tavoin,... Jos heidän keskuudessaan olisi jotakin rikkaruohoa, jos sattuisi jokin ikävä tapaus, millainen tahansa, me ... säädämme..., että ainoastaan Ladislasilla, voivodilla, on silloin oikeus rangaista ja päästää, paitsi teitä kaikkia. Annettu .... vuonna 1423,..."*

3. Millainen yhteys toisiinsa on eri Euroopan osien romanien määränä, eri romaniryhmien määrän ja eri romanikielen murteiden määrän välillä? Miksiköhän?

4. Seuraavissa kymmenessä kuvassa eri maiden romaneja ja heidän asuntojaan. Miten kuvien romanit eroavat toisistaan ulkoisesti? Mistä ulkoiset erot viestivät? Entä asuntojen erot?

Kuva 15. <http://www.praguepost.com/night-and-day/stage/1346-a-joyful-musical-gathering.html>.

Kuva 16. <http://www.wecf.eu/english/about-wecf/issues-projects/projects/romania-prislop.php>.

Kuva 17. <http://www.craftmuseum.fi/romanit/kuvat/puvut>.

Kuva 18. <http://www.gamesmonitor.org.uk/node/510>.

Kuva 19. <http://www.i-italy.org/bloggers/13496/our-churches-our-beaches-gypsies-italy>.

Kuva 20.
<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=867744>.

Kuva 21.
http://nigeldickinson.com/gallery/slovakiaroma/015_durko_sllovakia.

Kuva 22.
http://nigeldickinson.com/gallery/slovakiaroma/018_lunik_ix_kosice.

Kuva 23.

<https://images.nonexiste.net/popular/2012/06/10/how-the-rich-gypsies-live-in-romania/>.

Kuva 24.

http://images.kiinteistomaailma.fi/images/284338_1_l.jpg.

5. Alla on romanien lippu. Ota selvää sen historiasta ja symboliikasta.

Romanien kulttuuri eri maissa

Yksi vai useita romanikulttuureita?

Romanit jakautuvat kulttuurisesti yhtäältä (**rom-**)romaneihin ja toisaalta **sinteihin** ja **manušeihin**. Lähdekriittisesti on kuitenkin muistettava, että kulttuurisen tiedon laatu riippuu suuresti siitä, miten tietoja on hankittu. Nykyiset kulttuuristen ilmiöiden tutkijat, pääasiassa antropologit, joskus myös folkloristit ja etnologit, eivät tyydy yleensä pelkkiin haastatteluihin, vaan mieluummin oleskelevat tutkimuskohteensa parissa pitkiäkin aikoja oppiakseen tutkittaviensa tavan jäsentää ja ymmärtää elämää. Ennen toista maailmansotaa belgialainen Jan Yoors lähti 12-vuotiaana **lovarien**

matkaan. Täältä yli kymmenen vuoden matkalta Yoorsin kirjoittamassa kirjassa *The Gypsies* (1983/1967) on paljon oivaltavaa ja antropologisesti kiinnostavaa kuvausta. Tällaisia tutkimuksia romaneista on alkanut ilmestyä vasta 1970-luvulla, joten on varmaa, ettei läheskään kaikkien romaniryhmien kulttuuria ei tunneta. Romanian kohdalla heidän vuosisatoja kestäneet vainoamisensa – jotka eivät nykyäänkään näytä laantuneen – eivät ole luoneet luottamusta romanien ja heidän isäntäkansojensa välille. Sekä oman kielen että omien kulttuuristen käytäntöjen säilyttäminen vain omassa keskuudessa on toiminut joskus suojana vihamielistä ympäristöä vastaan. **Sintit** ja **manušit** ovat maineeltaan ei-romaneihin tiukimmin suhtautuvia ja he todella haluavat erottua pääväestöistä huolimatta siitä, että monissa maissa sintit puhuvat pääväestön kieltä, heillä voi olla sama uskonto ja paljon kanssakäymistä yhteisillä asuinalueilla naapureina, ystävinä ja liikekumppaneina. Tästä erottautumisen halusta johtuen varsinaisia antropologisia tutkimuksia Sinteistä on hyvin vähän. Rinaldo Diricchardimuzga, joka on itse **sinti**, kertoi esitelmässään Gypsy Lore Society kokouksessa Grazissa, Itävallassa 2.9.2011, kuinka hän **sintien** tavoista kertovan väitöskirjan takia joutui omassa ryhmässään jossain määrin ulkopuoliseksi.

Rom-romanien ja **sintien/manušien** kulttuureissa voidaan nähdä joitakin selviä rakenteellisia eroja. **Rom**-yhteisöt rakentuvat erilaisin perustein määritellyille erikokoisille ryhmittymille. Perusedellytyksenä ja -lähtökohtana yhteisöön kuulumiselle on polveutuminen **rom**-romaneista. Heidän yhteisönsä sosiaalinen rakenne koostuu ikään kuin sisäkkäisistä osista, joilla kaikilla on omat tehtävänsä. Käytän esimerkkinä pääasiassa Kaminskin kuvausta puolalaisten **rom**-yhteisöistä, joka on samanlainen eri maissa asuvilla rom-romaneilla joitakin yksityiskohtia ja terminologisia vaihteluita lukuun ottamatta:

Laajin kategoria on **rasa**, joka tarkoittaa kaikkia romaneiksi itsensä lukevia – siis myös **sintejä/manušejia** – ja myös ulkopuolisten identifioimia: **rasaan** kuuluvat kaikki alaryhmät ja niihin kuuluvat yksilöt.

Natsia on **rasan** alakategoria. Tiettyyn natsiaan kuulumisen edellyttää tässä **natsiassa** puhutun murteen osaamista ja siellä vallitsevien tabujen noudattamista. Vaikka **natsian** alkuperäinen oma murre olisi jo kadonnut, yhteisön tabujen noudattaminen on tärkeää. Puolassa on neljä **natsiaa**: **rolska roma**, **bergitka roma**, **kalderaša** ja **lovara**. Näistä kaksi viimeksi mainittua ymmärtää toistensa murteita, mutta muiden kahden kanssa on käytettävä puolaa. Kiinnostavaa on, että tietyllä alueella voimakkain natsia asettaa standardit sille, kuka on ”aito mustalainen”. Usein tämä kliše perustuu tämän **natsian** tabusääntöihin.

Vitsa voi periaatteessa koostua yhden kuuluisan esi-isän kaikista jälkeläisistä ja muista vitsistä otetuista vaimoista. Se siis ei ole alueellinen yksikkö (emt., 33). Vitsan jäsenten polveutuminen lasketaan yleensä patrilineaariseksi (isän, isänisän jne. sukulinjasta), jolloin henkilön nimi viittaa isän sukuun. Jossakin tilanteessa polveutuminen voidaan katsoa esimerkiksi äidin isän sukulinjasta. Tällainen tilanne voi syntyä perheenisän kuoltua ja leskiäidin turvauduttua vanhimman veljensä apuun. Muitakin polveutumisen laskentatapoja on, joten Kaminski käyttää siitä nimitystä omnilineaalinen polveutuminen. Joustava polveutumisen vaihtaminen on hyödyllistä tilanteessa, jossa isän **vitsa** tai **natsia** menettää etuoikeutetun asemansa tai yhteiskunnan poliittisissa myllerryksissä, kuten Puolan kriisin aikana 1980–81 havaittiin tapahtuneen.

Vitsa on poliittinen perusyksikkö, jonka johtaja on vastuussa sen yhtenäisyydestä. Hänellä on myös valta kontrolloida sen jäseniä panemalla täytäntöön tabusäännöstö. Kaminskin mukaan laajan **vitsan** kaikki päämiehet muodostavat **romani krisin** (yleisemmin käytetty nimitys on **kris romani**), vanhojen neuvoston. He toimivat johtajien kollektiivina, joka tuomitsee yhteisönsä jäsenten tekemistä karkeista tabusääntöjen rikkomuksista esimerkiksi sulkemalla rikkoja yhteisön ulkopuolelle tietyksi ajaksi. Jokaisen **vitsan** tulee lähettää **kris**-oikeudenkäyntiin johtajansa ja tämän vaimo edustamaan kyseisen vitsan esi-isiä. Joskus oikeudenkäyntiin kutsutaan kaikki **natsiat**, jos rikkomukset ulottuvat niihinkin. **Krisissä** käsiteltäviä asioita ovat mm. morsiusmaksun palauttaminen, avioero, aviorikos ja inesti.

Espanjan **Gitanos**-romanien käsite **raza** näyttää vastaavan rakenteeltaan ja tehtäviltään **vitsaa** paitsi siinä, että siihen kuuluvat vain isänpuoleiset sukulaiset (patrilineaalinen polveutuminen). Se muodostuu useista laajentumaperheistä, jotka voivat yhdessä muodostaa Gay y Blascon termin mukaan ”patriiryhmän” (patrigroup). Nämä ryhmät voivat työskennellä yhdessä; ne myös järjestävät yhdessä hautajaisia ja häitä.

Familija on hyvin tiivis muutaman perheen yksikkö, joka muodostaa naapuruston ja toimii talousasioissa yhdessä. Tavallisesti tällainen yksikkö koostuu kolmesta tai neljästä sukupolvesta: kahdesta veljeksestä vaimoineen ja lapsineen, veljesten vanhemmista ja isän leskeksi jääneestä sisaresta. **Familijan** pää on tavallisesti vanhin mies, joka samalla voi olla **vitsan** johtaja. Kuten Jakoubek ja Budilová (2006, 67) tutkimuksessaan itäsllovakialaisista **osadaksi** nimitetyistä **familijan** kaltaisista yksiköistä toteavat, **osadassa** elävät sukulaiset työskentelevät ja elävät arkean, kokevat elämän tärkeät tapahtumat ja viettävät juhlia yhdessä. Myös puolison

toivotaan olevan sukulainen. **Osadassa** asuvat viettävät koko elämänsä sukulaisten parissa.

Tsera (= telttä) on **familjian** perusyksikkö, joka koostuu yhdestä kahden tai kolmen sukupolven kotitaloudesta. Tässä yksikössä työt ja velvollisuudet jakaantuvat iän ja sukupuolen mukaan. Kun mies menee naimisiin, hän tuo vaimonsa vanhempiensa **tseraan**, josta he jonkin ajan kuluttua muuttavat omaan **tseraan**.

Kumpania on hyvin joustava yksikkö, joka aikaisemmin koostui yhdessä kiertävistä laajentumaperheistä, jotka eivät useinkaan olleet mitään sukua keskenään. Nykyisin kiinteästi asuvien **rom-romanien kumpaniat** muodostavat alueellisen taloudellisen sekä sosiaalisen, poliittisen että myös seremoniallisen yksikön. Kyse ei siis ole sukulaisuuteen perustuvasta yhteenliittymästä. **Kumpaniassa** voi olla myös johtaja, **Rom baro** (suuri romani), joka voi auktoriteetillaan puuttua paitsi oman myös kumpanian muiden perheiden asioihin. Hän voi myös edustaa **kumpaniaa** esimerkiksi viranomaisille. Koska rom-romanien avioliitot ovat tavallisesti pariskunnan vanhempien järjestämiä, morsiusmaksuneuvottelut käydään **kumpaniassa** ja samalla vahvistetaan vanhempien suunnittelema avioliitto, mielellään kahden serkuksen välillä. Häät järjestetään myös **kumpaniassa**.

Kris romanian vastaa **Gitanos-romanien** ”kunnian miehet” (**Gitanos viejos**, men of respect), ovat neutraaleita vanhoja miehiä, jotka kiistan kummankin osapuolen ”patriryhmien” päämiehet kutsuvat asiaa ratkaisemaan.

Toisen pääryhmän, **sintien** ja **manušien** sosiaalinen rakenne on yksinkertaisempi. Yhteisöt jakaantuvat enemmän tai vähemmän tiiviisiin sukuyhteisöihin, jotka jakaantuvat isänpuoleiseen sukulaisuuteen perustuviin laajentumaperheisiin – tosin joissakin tilanteissa henkilö laskee itsensä kuuluvaksi myös äitinsä sukuun. Sukuryhmillä ei ole **kris romanin** kaltaista oikeudenkäyttöinstituutiota; sen korvaa sukujen vanhojen kunnioitettujen ja arvostettujen miesten, joskus myös vanhojen naisten kuuleminen kiistatilanteissa. Myöskään järjestettyjä avioliittoja ei ole, vaan avioliiton solmimiseen liittyy näille ryhmille tyypillisiä tiukkoja seksuaalisuuteen assosioituja tabuja. Niinpä sintitaustaisilla romaneilla avioliiton solmiminen ei ole julkinen tapahtuma, vaan nuori pariskunta karkaa salaa muilta yhteisön jäseniltä ja palaa muutaman päivän kuluttua.

Useilla romaniryhmillä, joista on tutkimustietoa, on kulttuurissaan keskeisinä käsittepareina puhtaus/epäpuhtaus (lika, saastaisuus) ja kunnia, kunniallisuus/häpeä, häpeällisyys. Näillä käsitteillä he arvioivat niin ihmisiä, ihmisuhteita, esineitä, tiloja (teltoja, huoneita, rakennuksia, kulkuvälineitä, puhetta, käyttäytymistä ja tekoja).

Käsitteillä puhdas, likainen, kunnia ja häpeä sekä näiden johdannaisilla on myös romanimurteissa toisiaan muistuttavat sanat; tämä osoittanee näiden käsitteiden keskeisyyden näissä romanikulttuureissa. Käsitteiden taustalla on käsitys sekä naisen kontrolloimattoman seksuaalisuuden että ihmisruumiin eritteiden yhteisölle aiheuttamasta ”saastumisen” vaarallisuudesta, jotka sinänsä ovat olleet ja paikoin ovat yhä yleismaailmallinen tabu ja siitä aiheutuneiden kieltojen ja normien kohde. Niissä romaniryhmissä, joissa näistä tabuista johtuvat tavat ja normit ovat voimassa, niissä arvioidaan myös ulkopuolisia, niin toisia romaniryhmiä kuin myös ei-romaneita epäpuhtaiksi ja myös kunnianttomiksi, ja siten ei ”aidoiksi” romaneiksi. Syynä näihin arvioihin on se, että oman ryhmän tavat välttää epäpuhtautta ja kunnianttomuutta ovat ehdottoman oikeita. Esimerkiksi Suomen romanit arvostelevat ankarasti Ruotsin **rom**-romaneihin kuuluvia heidän tavastaan järjestää nuortensa avioliitot, koska Suomen romanien tapojen mukaan avioliiton solmimisesta ei missään tapauksessa saa puhua vanhojen ihmisten kuullen – se on ”häpeä”. Avioliittoon ”karkaaminen” on ollut ainoa oikea käytäntö Suomessa.

Romaniyhteisöissä on myös selvä sukupuolinen segregatio; samoin yhteisön hierarkiaan vaikuttaa myös ikä. Näissäkin tavoissa romaniryhmät eroavat toisistaan: Kun Suomen romaninaisten kuuluu kunnioittaa ja hävetä (= suhtautua häveliäästi, käyttäytyä pidättyvästi) sekä vanhoihin että nuoriinkin miehiin sekä vanhoihin naisiin, englantilaisen romaninaisen täytyy suhtautua pidättyvästi vain miehiin, ja espanjalaisen **gitanos**-naisen tulee kunnioittaa vain omaa aviomiestään.

Kuolemaan liittyvissä käytännöissä näyttää myös olevan romaneilla sekä yhtäläisyyksiä että eroja. Yhteistä on suurten hautajaisten järjestäminen; näistä on tietoa myös Suomesta jo 1700-luvulta. Ulkopuoliset ovat ihmetelleet, miten sana on kulkenut maasta toiseen ja tietömien taipaleitten taakse. Vainajien jäämistön hävittäminen polttamalla tai myymällä ei-romaneille on ollut tapana erityisesti sinteillä, mm. Suomen romaneilla. Samaten joillakin sintiryhmillä suvun vainajilla on vahva ja kunnioitettu asema yhteisön jokapäiväisessä elämässä.

Suomen romanien tapakulttuuri ja arvot

Millaiset arvot ja uskomukset ohjaavat romanien elämää? Ovatko Suomen romanien tapakulttuuri, arvot ja perinteet omaleimaisia? Onko niillä mitään yhteyttä pääväestön tai muiden maiden romanien tapojen ja perinteiden kanssa? Ohjaavatko romanien käyttäytymistä tietyt periaatteet? Mm. näitä kysymyksiä tulemme yhdessä pohtimaan romanikulttuurin luentojen yhteydessä. Romanikulttuurin yliopisto-opetus tarjoaa mahdollisuuden tutustua Suomen perinteiseen romanivähemmistöön ja heidän rikkaaseen tapakulttuuriinsa.

Kuva 25. Nuoria suomalaisia romaninaisia (<http://www.romanomissio.fi/heidi01.htm>).

Kulttuuritietous avoimeksi

Suomen romanit ovat olleet jo lähes 500 vuotta pääväestön keskuudessa, mutta he ovat silti edelleen useimmille suomalaisille tuntematon heimo. Tietämättömyys romanien tavoista on omalta osaltaan herättänyt pääväestössä ihmetystä ja pelkoakin heitä kohtaan. Romanit itsekään eivät ole olleet avoimia ja halukkaita paljastamaan kulttuuriaan pääväestölle. He ovat pelänneet pääväestön suhtautuvan ennakkoluuloisesti ja halveksivasti heidän kulttuuriinsa. Nykyään romanit ovat avoimempia romanikielen ja -kulttuurin opettamiselle. Tämä käy ilmi Henry Hedmanin vuonna 2009 julkaisemasta kenttäselvityksestä, jonka mukaan yli 70 prosenttia romaneista näkee tärkeänä ja hyväksyttävänä kielen ja kulttuurin opetuksen mm. peruskouluissa. Myös yhdyshenkilöverkostoja on luotu, ja romaniedustajat itse käyvät kouluissa kertomassa avoimesti omasta kulttuuristaan. Järvenpään seurakuntaopistossa voi suorittaa sekä romanikulttuurin ohjaajan ammattitutkinnon että romanikulttuurin ohjaajan erityisammattitutkinnon. Romanien lisäksi, myös pääväestöön kuuluvia henkilöitä on suorittanut kurssin. On laadittu myös oppaita terveydenhuoltoalan, poliisin, vankeinhoidon henkilökunnalle sekä kirkon diakoniatyöntekijöille. Oppaiden tarkoituksena on välittää avoimesti tietoa romanien tavoista, jotka viranomaisten tulisi ottaa huomioon romaniasiakkaita kohdatessaan. Avartumista ilmaisee myös romanikielen ja -kulttuurin opetuksen käynnistäminen Helsingin yliopistossa. Useat romanit ovat olleet avoimesti tukemassa tätä opetusta.

Käyttäytymissäännöt ohjaavat elämää

Suomen romanien keskinäistä kanssakäymistä ohjaavat tarkat käyttäytymissäännöt. Romanien näkyvät ulkoisen identiteetin määritteet ja avainsymbolit voidaan helposti havaita. Niitä, ovat pukeutumistyyli, puhetapa ja muu ryhmäkäyttäytyminen. Sitä vastoin sekundaaripiirteitä ns. salattuja piirteitä ei haluta paljastaa ulkopuolisille. Romanikulttuuri sisältää jatkuvaa vastakkaisasettelua sekä kaaleiden (romanien) ja gaajeiden (ei-romanien) välillä että romanien keskinäisissä suhteissa. Romanien keskuudessa iällä ja sukupuolella ovat omat funktionsa avioliitossa, suvun keskellä, verbaalisessa ilmaisussa, käyttäytymisessä, vanhempien kunnioittamisessa ja häpeämässä jne. Tapojen noudattamista edellytetään ainoastaan romaneilta, ei pääväestön kuuluvilta paitsi jos he ovat parisuhteessa romanin kanssa.

Romanikulttuuria voidaan pitää elämäntapana, joka siirtyy sukupolvelta toiselle. Nykypäivän romanisuus on kuitenkin erilaista kuin se oli 1900-luvun alussa, jolloin romaninainen asu muistutti talonpoikaisnaisen asua. Kuluneiden vuosikymmenien aikana esimerkiksi romaninaisten sekä romanimiesten vaatetus on muuttunut paljon. Nykyään se, että Suomen romaninaiset yleensä pukeutuvat pitkään samettihameeseen ja röijyyn on näkyvä ja vahva identiteetin tunnus. Romanimiehillä taas identiteetin tunnuksia ovat tumma puku tai tummat liivit tai pusakka tummien suorien housujen kanssa.

Peruspilarina vanhempien kunnioitus

Vanhempien kunnioitus on tärkein peruspilari, joka pitää romanikulttuuria yllä. Suomen romanit asettavat vanhan ihmisen aina etusijalle kaikessa. Vanhempien kunnioitus sisältääkin ajatuksen: ”vanhat ennen kaikkea ja ennen muita”. Vanhat ovat romaniyhteisössä kaikkein kunnioitettavimmassa asemassa. Käytännössä kunnioitus ilmenee siten, että nuoret teittelevät vanhempia ihmisiä, romanivanhuksien yläpuolella ei saa etenkään nuori romaninainen asua. Arvostusta ei kuitenkaan herätä pelkkä ikä, vaan iän tuoma elämäkokemus, viisaus ja asema yhteisössä. Romanien häpeäminen on kunnioittamista. Häpeämistavat eivät siten merkitse samaa kuin pääväestön keskuudessa. Romaneilla häpeämiseen sisältyvät yhteisön keskeiset moraaliset arvot sekä käsitykset hyvästä käyttäytymisestä. Häpeämällä osoitetaan vanhemmalle ihmiselle, että häntä arvostetaan ja annetaan hänelle kuuluva kunnia. Pahimmassa tapauksessa vanhemman ihmisen lapset saattavat puuttua asiaan ja osoittaa paheksuntaa epäkunnioittavasti käyttäytyvää nuorta ja hänen omaisiaan kohtaan.

Romanipuhtaus

Kiertävää elämää viettäessään romanien oli pakko pitää yllä tiukkoja perinnäistapoja, joiden avulla kyettiin huolehtimaan puhtaudesta ja hygieniasta mahdollisimman hyvin. Puhtaustavat liittyivät läheisesti ruokaan ja astioihin. Astioita ei saanut koskaan laittaa paikkoihin, joissa istuttiin tai käveltiin. Lisäksi lasten ja vanhusten vaatteet pestiin erikseen muiden aikuisten vaatteista. Vanhuksien istuin ja makuusija oli vain heidän käytössään, eivätkä vanhusten astioista saaneet muut syödä. Myös synnyttävä äiti sai suvun puolelta nuoria tyttöjä avustamaan ruuan laitossa sekä kodin hoidossa. Samalla pientä lasta varjeltiin, ettei se määrättyyn aikaan mennessä saanut kulkea sylistä syliin, vaan sai olla ainoastaan äidin helmassa.

Monia muitakin puhtauteen liittyviä tapoja on edelleen romanien keskuudessa. Puhdas ja likainen ei ole romaneille taistelua vain konkreettista likaa vastaan, vaan kysymys on ennen kaikkea ns. rituaalisesta puhtaudesta eli "romanipuhtaudesta". Ihmisruumis jakautuu puhtaaseen yläosaan ja likaiseen alaosaan, jota pidetään epäpuhtaana. Taustalla on romanien parissa vallitseva käsitys naisen fertiilitetistä ja seksuaalisuudesta. Tätä kahtiajakoa puhtaan ja epäpuhtaan välillä kontrolloidaan sääntöjen verkostolla.

Perhe ja suku tukena

Perhe ja suku ovat romaneille hyvin tärkeä. Romaneille perhe ei merkitse pelkästään vanhempia ja lapsia vaan isovanhempia, tätejä ja setiä. Nykyään suurperheiden määrä on laskenut huomattavasti, kun asunto-olot ovat parantuneet. Vastuu perheestä, suvusta ja ystävistä ovat tärkeimpiä velvoitteita romanille. Ahdinkoon joutunutta sukulaista pyritään auttamaan elämän vaikeissa tilanteissa, kuten avioeron, taloudellisten vaikeuksien, sairauden tai kuoleman kohdatessa. Myös miehen ja naisen roolit ovat perinteisiä: mies on se, jonka tulee hankkia elanto, ja vaimo huolehtii perheestä ja on kodin sielu. Äitinä hän vastaa lasten kasvatuksesta, mutta myös koko suku osallistuu lapsen ja nuoren kasvatukseen.

Romanien oikeuskäsitys

Romaneilla on oma oikeuskäsitys ja moraalinormisto. Yhteisön keskuudessa tapahtuneita väärinkäytöksiä käsitellään romaniväestön omassa keskuudessa. Harvemmin asia ilmoitetaan poliisille. Suvun vanhemmat ja arvostetuimmat henkilöt miehet ja naiset sopivat, miten asia hoidetaan. Henkilö, joka on käyttäytynyt väärin, voi menettää maineensa ja joutua koko romaniyhteisön halveksimaksi. Maineen menetys voi johtaa myös koko suvun maineen menettämiseen. Kollektiivisen vastuun velvoittamina romanit joutuvat ottamaan vastuun läheisen omaisen teoista.

Seurauksena on yleensä väistämisen- ja välttämiskeino osoituksena kunnioituksesta vahingon kärsinyttä sukua kohtaan.

Kulttuuri murroksessa

Romanit ovat joutuneet Euroopassa kokemaan pääväestön sortoa ja halveksuntaa vuosisatojen ajan. Eläessään valtakulttuurin puristuksessa he ovat kuitenkin kyenneet luomaan omia selviytymisstrategioitaan. Niiden avulla oma kieli ja kulttuuri ovat säilyneet, ja niistä on tullut osa romanien identiteettiä. Ne ovat muodostaneet samalla rajan romanien ja pääväestön välille. Rajanveto on sidoksissa kunkin romaniryhmän historialliseen sekä yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Suomen romanikieli on ollut pääasiassa salakieltä. Sitä ei ole haluttu opettaa muille kuin romaneille. Suomen romanien kulttuuri, joka on saanut vivahteita suomalaisesta talonpoikaiskulttuurista ja muidenkin maiden kulttuureista, on osaltaan ollut erottava tekijä. Romanikulttuuri ei ole yhtenäinen eri maiden romanien keskuudessa, vaikka yhteisiäkin piirteitä on huomattavasti kuten perheen ja suvun keskeinen asema, vanhempien ihmisten kunnioittaminen ja puhtaussäännökset.

Kulttuuri ei jää paikoilleen, vaan sitä muokkaavat käytännön tarpeet. Kulttuuri muuttuu ja saa vaikutteita sekä pääväestöltä että romaneilta. Monet suomalaiset tavat ja perinteet ovat yhteisiä, kuten juhla- ja kirkkopyhät, omaisten haudoilla käyminen, saunominen ja suomalaisen kotiruoan arvostus. Myös Internet ja tietokoneet alkavat olla etenkin nuorten romanien jokapäiväistä elämää.

Romanikulttuuri korostaa yhtenäisyyttä tai kollektiivisuutta. Yksilön individualismia ei sallita, mikäli se poikkeaa tärkeimmistä perusarvoista. Tämä on synnyttänyt nuoremman polven romaneissa paheksuntaa, kun osa nuoremmista romaneista ei halua sitoutua perinteiseen tapakulttuuriin eikä hyväksy sen määritelmää sille, kuka on oikea romani. Toisaalta romanien tiukka kollektiivisuutta edustava tapakulttuuri on välttämätön kulttuurin säilymisen kannalta.

Euroopan romanien kaunokirjallisuus, teatteri ja elokuva

Romanikielen luonne on kaikkialla Euroopassa ensi sijassa oraalinen. Pitkään valtaosa romaneista ei osannut lukea eikä kirjoittaa. Kaikilla romanikielellä julkaistuilla teksteillä ei ole varsinaista lukijakuntaa, vaan kirjoitetun romanikielen keskeisin tehtävä on symbolinen: osoittaa, että romanikieltä voidaan kirjoittaa. Romanikielistä kaunokirjallisuutta on painettu melko vähän. Neuvostoliitossa oli etuoikeutettu runoilijoiden ja kirjailijoiden liitto, jonka jäseniksi pääsi myös kymmenkunta romanikirjailijaa. Maailmankirjallisuudesta romanikielelle on käännetty ainakin Puškinia, Shakespearea ja Tolstoita. Romanien runoutta on

julkaistu usein kaksikielisinä antologioina esimerkiksi Italiassa, Puolassa, Romaniassa, Slovakiassa, Tšekin tasavallassa, Unkarissa ja Venäjällä.

Varhaisin tunnettu romanikielinen teatterinäytelmä on Italiasta vuodelta 1646, mutta pääsääntöisesti romaneja esittäneet ei-romanit eivät ole käyttäneet romanikieltä, vaan joskus muuta kuin paikallista kieltä. Evliya Çelebi kuvaili romanien varjoteatteria Turkissa jo 1650. Romanit vaikuttivat paljon Karagöz-varjoteatterin kehitykseen, mutta teatteriesityksiä on nykyään vain turkiksi. Romanikielisiä teatteriryhmiä on ollut erityisesti Neuvostoliitossa ja Balkanin maissa. Moskovassa perustettiin vuonna 1931 **Romen**-teatteri, joka toimii edelleen. Sen esittämistä näytelmistä suuri osa oli kuitenkin venäjäksi; romanikielellä oli lähinnä osia dialogista ja lauluja. Toisen maailmansodan jälkeen Slovakiassa tuli tunnetuksi Ilona Lackovban näytelmä: **Horiaci Cigansky tabor** ”Romanisiirtokunnan polttaminen”, jota esitettiin vuosina 1948–1959 peräti 106 kertaa Itä-Slovakiassa ja Tšekissä. Kaikkein kuuluisin romaniteatteriryhmä oli vuonna 1971 Skopjessa perustettu **Teatro Roma Phralipe**. Ryhmä esitti useita näytelmiä romanikielelle käännettyinä (esim. **Romeo ja Julia**, **Kuningas Oidipus** jne.). Myöhemmin uusia teatteriryhmiä perustettiin esimerkiksi Tšekkoslovakiassa. Romaniyleisön reaktio kokonaan romanikieliseen näytelmään **God’aver Rom the dilino Beng** ”Viisas romani ja hullu paholainen” oli 1980-luvulla valtaisa.

Kuva 26. Košicelaisen Romathan-teatterin esitystä (<http://romove.radio.cz/cz/tisknout/19656>).

Romanien elokuvateollisuus on vasta kehitymässä, ja vain harvoissa elokuvissa käytetään romanikieltä. Tunnetuimpia romanikieltä sisältäviä elokuvia on Emil Kusturican ohjaama **Mustalaisten aika** vuodelta 1989. Tony Gatliffin (Ranska) elokuvista **Les Princes** (1983) oli kokonaan ranskaksi, mutta **Latcho Drom** ”Hyvä tie” (1993) osin romanikielellä ja **Gadžo Dilo** ”Hullu valkolainen” (1997), lähes kokonaan romanikielinen.

Romanien lehtiä

Albania:

Amaro-Dives // Ditet Tona.	Gazetë e Shoqatës “Bashkimi Demokratik i Romëve të Shqipërisë.
Jekhipë	Magazina pe romani – albanyuni qhib
Rromët e vegjël	
Shtëpia e Bashkëjetesës // Coexistence House	
Te Barbararte // Equal	
The Rights in Roma Community	Newsletter. Tirana: Amaro Drom.
Ylli i Karvanit	

Bosnia ja Herzegovina:

Kalo Parno Lumja // Crno Bijeli Svijet	
Khalo Pharno Umal // Crno Bijeli Svijet	

Brasilia:

Nevipen	Boletim do Centro de Estudos Ciganos do Brasil.
---------	---

Bulgaria:

Andral // Отвътре // Inside	Двумесечно списание за култура
Romano Objektivno	
Акана / Akana	Проблемно-информационно издание за ромите
Де факто	Национален седмичник на Trans-European Roma Federation.
Джипси Рай	Месечно списание за ромите в България.
Дром дромендар	
Житан	Специализирано ромско списание за икономика, политика и култура.

О Рома	
Романо дром // Ромски път	
Романо Ило // Циганско сърце	Месечно издание на циганите в България.
Романс	Международно списание за ромска култура, литература и изкуство.
Фокус // Focus	Правата на Ромите във Фокус // Roma Rights in Focus Бюлетин на Проект "Права на човека" // Newsletter of Human Rights Project

Espanja:

I Tchatchipen	Lil ada trin tchona rodipen romani.
Nevipens Romani // Noticial Gitanas	
Roma	Revista para la promoción social y cultural de la mujer gitana.

Hollanti:

Patrin	O Jekhto Internacionalno Rromano Periodiko // First International Rromani Periodical.
--------	---

Irlanti:

Pavee Point	Pavee Point Quarterly Newsletter.
Voice of the Traveller	

Iso-Britannia:

The HUB	Newsletter of the Gypsy Council.
Travellers' Times	

Italia:

Thèm Romanó	
-------------	--

Itävalta:

Romani Patrin	
Romano Centro	
Romano Kipo	

(Jugoslavia:)

Čhavrikano Lil	Jugoslovensko čhavrikano lil pe romani čhib
Khamutne dive	
Rrota	Rromani magazini.
Алав е Рроменго // Реч Рома	Информативни часопис за уметност, културу, образовање и друштвена питања Рома.
Ненасилје // Ahimsa	Информативно политички лист на српском и ромском језику.
Romano Lil // Romske novine	

Kroatia:

Budućnost // Anglunipe	Časopis udruge Boja Budućnost
Nevo Drom // Novi put	
Romano Akharipe // Graju alu Căganilor // Glas Roma	Prvi Romski list u Hrvatskoj.
Romano Čaćipe // Romska istina	
Romengo Čaćipe // Romska istina	

Makedonia:

Amalipe // Другарство.	Patrin e čhavage thai ternenge // Весник за деца и млади.
Čirikli	Romani čhavorikani patrin an RM
Horizonto	Romano kulturakoro magazino // Ромски културен магазин // Roma Cultural Magazine.
Purt	Магазин за ромска култура, уметност, јазик и социо-економски прашања.
Roma Times	Jekh to informatikani biathinali patrin ki Romani čhib. Jekh piro po angle ko informiribe.
Romana	Masekoskoro džuvljakoro magazini // Месечно списание за жена.
Ternipe	
Vilo	Avgo Tinejdžerengoro lil ki romani čhib.
Вило	Ромска информативна агенција - RIA
Глас на египканите во Македонија	Списание на Здружението на египканите во Р. Македонија.
Рома индекс	Списание на проектот Ромаверзитас

Moldova:

Juvlia Romani	Bulletin informativ.
Дорога молодых Ромал	

Puola:

Dialog // Pheniben	Stowarzyszenie Romów w Polsce & Romski Instytut historyczny SRwP.
Rrom p-o Drom	

Ranska:

Le Tambour Tsigane	Journal du Mouvement Confederal Tsigane.
--------------------	--

Romania:

Asul de Treflă	
Glasul Romilor	Bulinar de cultura si opinie
Neodrom	

Nevo Romano ges	Publicație etno-culturală de informație și atitudine a Asociației Studenților Rromi.
Nikovala	Publikație a Partidului Țiganilor din Romania.
Rromenqe Lumja // Lumea Rromilor	

Ruotsi:

Dinglarnas Drom	Resandefolkets Romanoa Riksförbund
É Romani Glinda // Den romska spegeln	

Saksa:

Jekh Čhib // Mit einer Zunge reden	Materialen zur Situation der Roma und der BDR.
Nevi Yag	

Serbia:

Bilteni Kulturako Atritikano Amalipe ROM	
Čhavorrengo Them	Nevimasko inklistimasko kher
Decade of Roma	Information booklet of Minority Rights Center
Romanonevipe	Nacionalno Romano magazini.
Romnjaki zor // Snaga žene	
Them	

Slovakia:

Luluďi	Časopis pre najmenšie rómske deti.
Roma	Spoločensko-kultúrny mesačník.
Roma	Časopis pre osvetu, literatúru a umenie.
Romano Nevo L'il	Romský list - nezávislý kultúrno-spoločenský týždenník Romov na Slovensku
Rómska Revue	Historicko populárno-vedná a kultúrno-spoločenská štv'ročnica.
Rómske listy	Príloha týždenníka Domino fórum.

Suomi:

Latšo Diives	Romaniväestön koulutusyksikön tiedotuslehti.
Romano Boodos	Romano Missio ry:n julkaisu.

Tšekín tasavalta:

Amaro Gendalos // Naše zrkadlo	
Jekhetane	
Nevo Romano Gendalos // Nové romské zrcadlo	Měsíčník v romštině a češtině.
Romano Gendalos	Romský kulturní a informační bulletin.
Romano hangos	

Romano Kurko	Občanské sdružení pro romský národnosti.
Romano Vod'i // Romská duše	

Turkki:

Hoşgörü	Izmir Romanlar Yaldımlaşma ve Dayanışma Derneği Aylık Yayın Organı.
---------	--

Ukraina:

Кгаморо // Сонечко	Романо чгаворікано журнало.
Мірікля	Ромський журнал для сучасних жінок.
Ром Сом	Інформаційна листівка Культурного товариства циган Закарпаття "Ром Сом".
Рома в Україні // Roma ando Ukraina	
Романі Яг	Всеукраїнський двотижневник. Ромські народні вісті // Манушано романо невіпе.
Романіпе // Romanipe	Романе ч'іб, санак'ја ві п'урімосвадеско цега.
Романо чачімо	

Unkari:

Amaro Drom	
Cigány Újság // Romano Nevipe	A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének lapja
Híd // Most // Phurt	Kéthetente megjelenő politikai, művészeti és irodalmi magazin. Politický, umelecký a literárny dvojtyždenník. Romano zhurnalo.
Közös út // Ketano drom	
Phralipe	Phralipe
Rominfo	A Cigány Vezetők Szakmai Egeyesülete roma közéleti és kulturális lapja.

USA:

Buhazi	Nevematango Lil le Romenqe ande'l Thema Kidine.
Nachin News	

Venäjä:

Романи дума	
Романо кхер	Информационно-художественный вестник Московского цыганского культурно-просветительного общества "Романо кхер".
Свет и жизнь	Цыганская христианская газета.
Цыгане Урала	
Цыганское подворье	
Шунэн Ромалэ	

Romantiikan stereotyyppit romaneista Euroopan romanimusiikkityyleissä

Euroopan nykyisen runsastyyllisen romanimusiikkikentän taustat löytyvät 1700- ja 1800-luvuilta ja romantiikka-nimisestä taiteen tyyliuunnasta. Taidehistoriallisena ajanjaksona romantiikkaa on luonnehdittu tyyliuunnaksi, joka korosti ilmaisun vapautta, tunteellisuutta, luonnollisuutta sekä asioiden ja ihmisten historiallisuutta. Romantiikka nosti esiin myös ulkoeurooppalaisia ja vieraita kulttuureita - eksoottisuus oli muotia.

Romanit sopivat hyvin romantiikan taiteen sisällöksi 1800-luvulta alkaen. He olivat myös levittäytyneet 1800-luvun loppuun tultaessa kaikkialle Eurooppaan ja romanikielen suuri jako ("Great divide") neljään keskeiseen innovaatiokeskukseen oli vakiintunut. Romanikielen pohjoismurteita ja keskisiä murteita, kuten myös valakialaisia ja balkanilaismurteita puhuvat romaniryhmät olivat asettuneet omille alueilleen eri puolille Eurooppaa.

Romanien vaikutus Euroopan musiikkielämässä oli kahtalainen. Toisaalta romanisuus omaksuttiin stereotyyppisenä mielikuvana taiteen eri muotojen sisällöksi, toisaalta itse romanimusiikot ottivat merkittävän roolin kehittämällä eri puolilla Eurooppaa tunnistettavia musiikkilajeja. Jaetut stereotyyppiset ajatukset romaneista kehittyivät ensin kaunokirjallisuudessa. Romanikuvaa eurooppalaisessa kirjallisuudessa tutkineen Bertolt A. Bengschin mukaan ensimmäiset maailmankirjallisuuden romanihahmot löytyvät 1600-luvun alkuvuosikymmeniltä. Ensimmäinen kirjallinen romanihahmo on tietävästi Cervantesin *La Gitanilla* -teoksessaan esittelemä pieni romanityttö Preciosa vuodelta 1613. Vähitellen romaniaihe levisi muille taiteenaloille, kuten kuvataiteeseen, musiikkiin ja näyttämötaiteeseen. Marilyn M. Brownin mukaan ranskalaisen maalaustaiteen vakiintuneisiin romanimielikuviin 1800-luvulla kuuluivat ajatukset romanien myyttisestä alkuperäisyydestä, intialaisuudesta ja aitoudesta, romanisuuden kansainvälisyys, heidän elämäntapojensa vapaus ja niiden luonnonläheisyyden ihannoiti, romanien mystinen salaperäisyys, seksuaalisuus ja taiteellisuus. Lisäksi romanimielikuviin liittyvät Brownin mukaan myös tummasävyinen uhkaavuus, laiskuus ja epärehellisyys sekä köyhyys ja taipuvaisuus rikollisuuteen.

Romantiikan musiikissa romanistereotyyppioita hyödynnettiin erityisen runsaasti opereissa ja oopperoissa. Taidemusiikin romanieksotismia tutkinut Max Peter Baumann on listannut kaikkiaan 64 romaniaiheista oopperaa ja operettia, joita esitettiin kaikissa tärkeimmissä eurooppalaisissa oopperataloissa. Romaniaihe pysyi suosiossa Euroopassa koko 1800-luvun esimerkiksi kupletteina, chansoneina,

romansseina, vaudevillenumeroina, balladeina ja kansanomaisina tansseina. Ehkä tunnetuin ja laajimmalle levinnyt 1800-luvun ”mustalaisromantiikan” synnyttämä laulu on unkarilainen ”Mustalaiseks’ olen syntynyt”.

Ns. ”mustalaisromantiikka” loi edellytykset myös romanien muodostamien orkestereiden suosiolle. Eri puolilla Eurooppaa kehittyi 1700-luvulta lähtien monia erilaisia usein romanien harjoittamia musiikkityylejä, joiden estetiikassa hyödynnettiin monella tavoin romantiikan stereotyyppisiä mielikuvia romaneista. Yhtyeitä nimettiin kulkijamielikuvien mukaisesti, laulut kertoivat ikuisesta kiertolaisuudesta, romanien rakkaus oli tulista. Tietolaatikkoon on koottu muutamia tärkeitä eurooppalaisen romanimusiikin tyylejä ja niiden merkittäviä nykyedustajia.

Tietolaatikko: Eurooppalaisia romanimusiikin keskuksia ja artisteja

Venäjä (mustalaiskuorot – ja yhtyeet): Loyko, Yl Brunner, Romen Theatre

Balkanin niemimaa (torviyhtyeet): Kočani Orkestar, Fanfare Ciocărlia ja Boban Marković Orkestra

Espanja (flamenco): Diego El Cigala, Camarón de la Isla, Antonio Flores, Tomatito

Ranska ja Saksa (sinti-jazz): Titi Winterstein Quintet, Jimmy Rosenberg Quartet, Django Reinhardt

Unkari ja Romania: Kalyi jag, Ando drom, Istvan Lakatos, Taraf de Haidouks,

Suomi (yhtyeet): Hortto Kaalo, Kalle Palm ja Romalés, Pertti Palm ja Tummat Tunteet, Hilja Grönfors ja Latšo Džinta.

Varhaisissa romanimusiikin tutkimuksissa 1900-luvun alussa oli pyrkimysnä, aikansa kielentutkimuksen ja kansanperinteentutkimuksen ns. maantieteellishistoriallisen koulukunnan tavoitteiden mukaisesti, löytää kaikista eri romanimusiikin tyyleistä yhteinen musiikillinen aines. Ajatus oli, että kaikesta romanien harjoittamasta musiikista löytyisi yhteinen intialainen ”alkujuuri”. Kirjoituksissa romanimusiikista oletettiin, että yhteinen piirre löytyisi tulevaisuudessa tutkimuksen

lisääntyessä ja tarkentuessa. 1900-luvun kuluessa kansanmusiikin tutkimuksen tieteellinen paradigma on vaihtunut. Romanimusiikin yhteisiä tyylipiirteitä on ollut hankala löytää, eivätkä tutkijat ole enää juurikaan kiinnostuneita romanimusiikin alkuperäkysymyksistä. Eri tyyliä nähdään nykyisin lähinnä osana eurooppalaista kulttuurihistoriaa. Eri tyylien synnyn ja kehittymisen edellytyksenä on pidetty paikalleen asettumista, kaupunkilaisuutta, monien eri tyylien fuusioitumista, yhteyksiä pääväestöön sekä 1800-luvun romantiikan synnyttämää ”mustalaismusiikki”-muoti-ilmiötä. Muutamia yrityksiä yhteisen alkujuurien löytämiseksi on kuitenkin tehty myös 1990-luvulla: romanimusiikin intialaisia vaikutteita ovat pohtineet muun muassa serbialainen Dragoljub Ackovič ja Slovakialainen Zuzanna Zjurkova. Ackovič on pyrkinyt osoittamaan Balkanin romanimusiikkityylien ja intialaisen taidemusiikin välisen yhteyden vertaamalla eri Euroopan maiden romanimusiikkityyleissä käytettäviä sävelasteikkoja intialaisiin sävelasteikoihin. Zjurkova on puolestaan vertaillut tietokoneavusteisesti eurooppalaisten romanilaulajien ja Pohjois-Intian nomadiheimojen äänenmuodostustapoja.

Suomalaisessa musiikintutkimuksessa vasta 1960-luvulla suomalaisten romanien oma laulumusiikki, suullisesti välittyneet romanikieliset laulut, rekilaulut ja romanssit nousivat kiinnostuksen kohteiksi. Vasta tällöin suomalainen musiikintutkimus tunnisti suomalaisten romanien oman musiikin erityispiirteet verrattuna romantiikan aikana suosittujen mustalaisorkestereiden ohjelmistoon ja romaniteemaa hyödyntävään yleiseurooppalaiseen säveltaiteeseen.

Lisätietoa muun muassa:

BAUMANN, MAX PETER 1996: The Reflection of the Roma in European Art Music. *The World of Music. Journal of the International Institute for Traditional Music (ICTM)*, vol. 38(1): 95–138.

BLOMSTER, RISTO 2012: Romanimusiikki yhteyksien luojana ja rajojen vetäjänä. – Risto Blomster, Tuula Rekola, Miika Tervonen & Anna Maria Viljanen (toim.), *Suomen romanien historia*. Toimittanut Panu Pulma. SKS: Helsinki..

BROWN, MARILYN R. 1985: *Gypsies and other bohemians: the myth of the artist in nineteenth century France*. University of Michigan Research Press: Michigan.

LINDROOS, KATJA ET AL. 1999: *Flamenco*. Like: Helsinki.

SÁROSI, BÁLINT 1980: Gypsy Music. – *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 7. Oxford University Press: Oxford.

SILVERMANN, CAROL, 2000: Rom (Gypsy) Music. – Timothy Rice, James Porter ja Chris Goertzen (toim.), *Europe. The Garland Encyclopedia of World Music. Volume 8*. Garland: New York.

Harjoituksia

1. Tutustu tietolaatikossa mainittuihin romaniyhtyeisiin Youtubessa. Mieti, mitä 1800-luvun romantiikan romanimielikuvia hyödynnetään romaniartistien tiedotusmateriaaleissa ja musiikissa (kuvat, esittelytekstit, yhtyeiden nimet jne.)?

Ohjeita romanikielen ja -kulttuurin opiskeluun

Oppaineen ja opintojen luonteesta

Romanikielen ja -kulttuurin opinnot perus- ja aineopinnot antavat perusvalmiudet käyttää ja tutkia romanikielen eri murteita sekä tietoa romanien historiasta ja kulttuurista. Opinnoissa on mahdollista painottaa joko Suomen romanikieltä tai muita Euroopassa puhuttavia romanikielen murteita. Suomessa romanikielen opettajiksi pyrkivien tulee painottaa Suomen romanikieltä eli suorittaa sekä sen peruskurssi (10 op) että jatkokurssi (6 op). Muut opiskelijat voivat opiskella sopimuksen ja opetusresurssien mukaan haluamaansa romanikielen murretta. Tällä hetkellä kontaktiopetusta voidaan järjestää vain Suomen ja Itä-Slovakian romanikielessä. Suomen romanikielen lisäksi opettavien romanikielen murteiden valikoima tulee todennäköisesti ajan myötä laajenemaan ja vaihtelevaan lukuvuosittain. Muiden romanimurteiden kielitaito-opintoja voi suorittaa myös muissa eurooppalaisissa yliopistoissa, kuten Prahan Kaarlen yliopistossa ja Prešovin yliopistossa Slovakiassa.

Suomen romanikielen opetus on luonteeltaan myös kielen säilyttämiseen ja huoltoon tähtäävää. Sen osatavoitteena on kirjakielen kehittäminen ja romanikielen käytön lisääminen, koska Suomen romanikieli on kielimuotona vakavasti uhanalainen. Opetuksessa otetaan huomioon se, että monet romanit kokevat kielensä eräänlaisena “kotimaana” ja toivovat sen pysyvän mahdollisimman paljolti romaniväestön omana kielenä. Samalla se on tutustumista erittäin voimakkaasti vaihtelevaan kieleen, joka on vasta osaksi normitettu: läheskään kaikkeen ei ole varmaa ja oikeaa ratkaisua. Peruskurssilla opettava kielimuoto on eräänlainen ideaali, jossa vaihtelu on pyritty minimoimaan. Sen sijaan jatkokurssilla perehdytään jo keskeisiin

vaihtelutapauksiin ja puutteellisesti omaksuttuun romanikieleen. Muissa Suomen romanikieltä käsittelevissä opintojaksoissa on esillä aitoja kielenaineita.

Romanikielen historian ja dialektologian opinnot, yhteensä 17 op, tarjoavat kosketuspintoja niin indoeuropeistiikkaan, klassisiin kieliin, balkanologiaan, romaanisiin, slaavilaisiin ja germaanisiin kieliin, baltologiaan ja fennistiikkaan kuin yleiseen kielitieteeseenkin. Opintojen tavoitteena on antaa riittävästi kielitietoa esimerkiksi opinnäytetöiden laatimisen tueksi ja tutkimushankkeissa työskentelyyn. Menestyneimmät opiskelijat ovat jo melko varhaisessa opintojensa vaiheessa ainakin vielä päässeet mukaan romanikielen projekteihin. Vähintään yleisen kielitieteen peruskurssin suorittaminen on hyödyllistä ennen romanikielen ja -kulttuurin aineopintojen aloittamista. Toisen romanikielen murteen opiskelun tarkoituksena on tutustua laajemmin romanikielen esiintymiseen Euroopassa sekä samalla toisenlaisessa asemassa olevaan – suurten romaniyhteisöjen puhumaan ja useammilla aloilla käytettävään – murteeseen. Alkeiden opiskelu onnistuu mainiosti myös vailla mitään esitietoja romanikielestä, mutta suomalaiselle opiskelijalle Suomen romanikielen peruskurssin suorittaminen tarjoaa hyvän lähtökohdan. Syvälinen perehtyminen mihin tahansa romanikielen murteeseen vaatii kuitenkin useimmiten myös sen kontaktikielten (kuten kreikan, bulgarian, romanian, unkarin, slovakian, tšekin, puolan tai venäjän) omaksumista. Myös luentojen opetuskieli saattaa vaihdella kansainvälisen opiskelija- ja opettajavaihdon ja tutkimushankkeiden myötä. Joitakin luentoja on jo pidetty englanniksi, ja englanninkielistä opetusta on enemmänkin suunnitteilla.

Romanien historian ja kulttuurin opetus taustoittaa kieliopintoja ja luo ymmärrystä Euroopan romaniryhmien yhtäläisyyksistä ja eroista. Romanien historian ja kulttuurin tunteminen ja ymmärtäminen on myös olennaista romaniyhteisöjen kanssa toimittaessa. Suomen romanit eivät suoranaisesti edellytä omien tapojensa ja normiensä noudattamista pääväestöltä, mutta ne on silti hyvä tuntea ja niitä on syytä pyrkiä kunnioittamaan. Suomen romanien kulttuurissa keskeisintä ovat vanhempien ihmisten kunnioittaminen ja ihmisruumiin jakaminen rituaalisesti puhtaaseen yläosaan ja rituaalisesti likaiseen alaosaan.

Opintojen kulku

Romanikielen ja -kulttuurin opinnot aloitetaan suorittamalla 3 op:n laajuinen **jakso Johdatus romanikieleen ja sen opiskeluun** (Rlc110). Jakso pyritään luennoimaan joka lukuvuoden alussa yhden periodin mittaisena ”pikakurssina” – luennoitsijoina ovat mahdollisimman monet oppiaineen opettajat. Luentokurssilla opiskelija siten

tutustuu sekä oppiaineen keskeisiin sisältöihin että myös opettajiin ja tutkijoihin. Luentojen lisäksi opiskelija lukee ja tenttii tämän vihkosen.

Heti johdatuskurssin suorittamisen jälkeen on syytä aloittaa romanikielen opiskelu. Suomalaisen opiskelijan on helpointa aloittaa se **Suomen romanikielen peruskurssin avulla** (Rlc120a, 10 op). Muiden romanikielen murteiden peruskursseja (Rlc120b) ei ole toistaiseksi järjestetty. Peruskurssi antaa opiskelijalle kielitaidon, joka vastaa Eurooppalaista taitotasoa A2, eli hänellä on kehittyvä peruskielitaito. Peruskurssia opetetaan yleensä kahtena päivänä viikossa (kaksi kaksoistuntia) kolmen periodin ajan. Luentojen lisäksi aikaa kuluu kotitehtäviin.

Jo ensimmäisenä syksynä kannattaa myös aloittaa romanien historian ja kulttuurin opinnot (Rlc130 ja Rlc140). Joko **Romanien historia** (Rlc130, 6 op) tai **Romanien kulttuuri ja identiteetti** (Rlc140, 6 op) järjestetään yleensä jo syksyllä luentokurssina. Molempien kurssien suorittaminen edellyttää luentojen lisäksi oheiskirjallisuuden lukemista ja tenttimistä. Kurssin opettajan kanssa voi myös sopia vaihtoehtoisesta suoritusmuodosta. Kannattaa myös harkita näiden kurssien suorittamista kirjatentteinä humanistisen tiedekunnan tiedekuntatenttipäivänä. Yliopisto-opetuksen päätavoitteena on oman ajattelun kehittäminen. Tieteellistä tekstiä kirjoittamaan oppii parhaiten paitsi kirjoittamalla, myös lukemalla hyvää tieteellistä kirjallisuutta.

Aineopinnojen tavoitteena on laajentaa ja syventää opiskelijan romanikielen taitoa ja tarjota runsaahkosti kielitietoa. Jokainen opiskelija hankkii aineopinnoissa perustiedot jostakin muustakin Euroopassa puhuttavasta romanikielen murteesta. Lisäksi opiskelija perehtyy Itä-Euroopan romanien historiaan, kulttuuriin ja nykyoloihin.

Suomen romanikielen peruskurssin suorittaneet suorittavat aineopinnoissa **Suomen romanikielen jatkokurssin** (Rlc210a, 6 op). Jatkokurssilla laajennetaan ja syvennetään Suomen romanikielen suullista ja kirjallista osaamista sekä kielitietoa. Erityisesti perehdytään puhutun romanikielen vaihteluun ja alamurteisiin siten, että opiskelija saa valmiudet käsitellä aitoja Suomen romanikielen kielenaineiksia. Jatkokurssin suoritettuaan opiskelijan romanikielen taito vastaa eurooppalaista taitotasoa B1, eli opiskelijalla on sujuva peruskielitaito. Muiden kuin Suomen romanikielen jatkokursseja ei vielä toistaiseksi järjestetä. Samoihin aikoihin Suomen romanikielen jatkokurssin aloittamisen kanssa on jo syytä aloittaa **toisen romanikielen murteen peruskurssi** (Rlc220, 6 op). Se on helpohko A1-tasoiseen kielitaitoon (toimivaan alkeiskielitaitoon) tähtäävä johdatus sellaiseen Euroopassa

puhuttavaan romanikielen murteeseen, joka kuuluu eri murreryhmään kuin perusopinnoissa aloitettu romanikielen murre. Käytännössä on voitu opettaa Itä-Slovakian romanikieltä. Itä-Slovakian romanikieli kuuluu keskisiin murteisiin. Siihen ovat vaikuttaneet slovakin ja unkarin kielet, mutta se on kuitenkin osoittautunut suomalaiselle romanikielen oppijalle melko helposti opittavaksi ja se tarjoaa hyvän perustan muiden romanikielen murteiden oppimiselle.

Kielitietoa tarjoavista opintojaksoista on parasta suorittaa ensiksi johdatus

Romanikieli suomalaisena ja eurooppalaisena ilmiönä (Rlc230, 3 op).

Opintojaksoa on tarkoitus luennoida aika ajoin, mutta se on parasta suorittaa tenttimällä kirja (nyt tulossa oleva) kokoomateos **Romanikieli ja sen tutkimusalat** (Granqvist & Salo, toim.). Teos on hyvä johdatus romanikielen ja -kulttuurin oppisisältöihin. Myös **romanikielen taustaa**, sen esieurooppalaisia juuria käsittelevä opintojakso (Rlc240, 3 op) kannattaa pyrkiä suorittamaan aineopintojen alkuvaiheessa, vaikka se on raskaahko. Se järjestetään mahdollisuuksien mukaan luentokurssina. Kurssi on kiinnostava myös indoeuropeistiikan opiskelijoille. Opintojakso **Itä-Euroopan romanien historiaa ja kulttuuria** (Rlc280, 3 op) luennoidaan silloin tällöin, mutta sen voi hyvin suorittaa myös kirjatenttinä tai esseenä esimerkiksi vierailtuaan jossakin Itä-Euroopan maassa ja perehdyttyään siellä asuviin romaneihin.

Muut romanikielen historiaa ja murteita käsittelevät opintojaksot on parasta suorittaa vasta **jatkokurssin** ja **toisen romanikielen murteen peruskurssin** vähintään edettyä pitkälle. On tosin ollut opiskelijoita, jotka ovat menestyksekkäästi suorittaneet samansisältöisiä kursseja jo perusopintojensa aikana. Opintojakso Romanikielisiä **tekstejä eri ajoilta** (Rlc260, 4 op) käsittelee Suomen romanikielisiä tekstejä aina 1700-luvun lopulta. Pääpaino on 1800-luvun ja 1900-luvun alun teksteissä. Niiden kautta tarkastellaan samalla Suomen romanikielen historiaa. **Euroopan romanimurteiden johdantokurssi** (Rlc250, 6op) on vaativahko matka Suomesta Kreikkaan ja Isosta-Britanniasta Ukraina. Siinä käydään sekä teoriassa että murrenäytteiden avulla läpi romanikielen murteiden muotoutumista, jaottelua ja keskinäisiä eroja. Opintojaksossa **Romanikieli ja sekakielet** (Rlc270, 4 op) perehdytään pararomaneihin eli esimerkiksi englannin, ruotsin, norjan, espanjan ja suomen variantteihin, joiden sanasto perustuu osittain romanikieleen mutta joissa ei ole jäljellä juurikaan romanikielen omaa rakennetta. Opintojaksoa luennoidaan aika ajoin, mutta sen voi mainiosti suorittaa myös kirjatenttinä.

Suoritusmuotoja

Romanikielen ja -kulttuurin opintojen tärkeimpiä suoritusmuotoja ovat luentokurssit kertauksineen ja humanistisen tiedekunnan tiedekuntatenttipäivinä suoritettavat kirjatentit. Varsinkin kieliopinnot eli romanikielen murteiden perus- ja jatkokurssit sekä toisen romanikielen murteen alkeiskurssi pyritään aina luennoimaan, ja luentokurssit kannattaakin käydä. Suomen romanikieltä tai jotakin muuta romanikielen murretta entuudestaan hyvin tai äidinkielenään osaava voi kuitenkin sopia kielitaidon osoittamisesta suullisessa ja kirjallisessa kuulustelussa. Harvoissa tapauksissa näin on jo toimittu. Myös romanikielen historiaa ja dialektologiaa pyritään luennoimaan. Perusopintojen romanien historian ja kulttuurin opintojaksot edellyttävät luentokurssille osallistumisen lisäksi oheiskirjallisuuden tenttimistä.

Kirjatentit ovat monien opintojaksojen suositeltava suoritusmuoto. Tällaisia opintojaksoja ovat varsinkin johdatus **Romanikieli suomalaisena ja eurooppalaisena ilmiönä** (Rlc230, 3 op), **Romanikieli ja sekakielet** (Rlc270, 4 op) sekä **Itä-Euroopan romanien historiaa ja kulttuuria** (Rlc280, 3 op), mutta myös perusopintojen romanien historian ja kulttuurin opintojaksot voi myös hyvin suorittaa kokonaan kirjatentteinä.

Joissakin tapauksissa opintojaksoja voi suorittaa myös kirjoittamalla esseitä yms. tai laatimalla luentopäiväkirjan. Sopiva kirjoitelman pituus on n. 6–8 sivua (3 op). Joskus opintopisteitä voi saada myös osallistumalla johonkin romanikielen ja -kulttuurin tapahtumaan joko olemalla mukana järjestelyissä, pitämällä kongressiesitelmän tai laatimalla tilaisuudesta koosteen. Yleisesti ottaen oppiaineen piirissä opiskelijoita pyritään kannustamaan aktiivisuuteen ja ideointiin! Kaikista vaihtoehtoisista suoritusmuodoista on kuitenkin sovittava opintojakson opettajan/vastuuhenkilön kanssa.

Ohjeita kirjoitelmien tekoon

Luentopäiväkirja on tentille vaihtoehtoinen kertausmuoto tai täydentävä suoritustapa luentokurssille tai osalle kurssia, jonka opiskelija on suorittanut läsnä olevana. Luennoista tehdään muistiinpanot, joista kootaan luentopäiväkirja yhdessä omien pohdintojen kanssa. Luentopäiväkirja jätetään kurssinpitäjälle, joka antaa kurssista merkinnän. Luentopäiväkirja on vapaamuotoinen kirjoitelma, joka kirjoitetaan kotona koneella. Luentopäiväkirja voidaan kirjoittaa sovitun mukaan koko luentosarjasta tai yksittäisestä luennosta. Päiväkirjassa on käsiteltävä luennon/luentosarjan keskeisiä asioita. Päiväkirja voi edetä joko kronologisesti

luentosarjan kulun mukaan tai teemoittain, mutta se voi olla myös synteesi luentosarjasta tai luennosta. Luentopäiväkirjassa on tarkoitus tuoda esiin se, mitä asioita luennoilla käsiteltiin ja mihin luennoitsija pyrki sekä opiskelijan saamaa antia luennoista. Opiskelijan saamaan antiin kuuluvat kysymykset: miten asiat liittyivät aiemmin opittuun, muuttuivatko opiskelijan aiemmat käsitykset, mitkä asiat olivat kiinnostavia ja miksi, mitkä asiat jäivät mahdollisesti epäselviksi ja miksi sekä millaisia vastaväitteitä luennot mahdollisesti herättivät opiskelijassa. Päiväkirjan tarkoituksena on opiskelijan omien kommenttien esittäminen luennosta/luentosarjasta.

Essee on usein osa tentistä, mutta pitempänä kirjoitelmana kuin tenttivastaus se voi olla sellaisenaan sovitusti myös opintosuoritusmuoto. Essee on pohtiva pienoistutkielma ja muodoltaan vapaampi kirjoitelma kuin tutkielma tai referaatti. Esseen tavoitteena on etsiä vastausta tehtävään tai kysymykseen. Essee kirjoitetaan valitusta aiheesta yleensä lähdekirjallisuutta soveltaen. Lähdekirjallisuutta hyödynnetään siinä määrin kuin se palvelee kirjoittajan omaa kysymyksenasettelua. Kirjoittajan oman näkökulman tulisi käydä ilmi jo esseen alussa.

Kirjoitelman ulkoasu ja otsikointi

Kirjoitelma tehdään rivivälillä 1,5. Kaikki rivit alkavat samalta kohdalta ilman sisennystä ja kappaleiden väliin jätetään tyhjä rivi. Yksi kappale sisältää aina yhden asiakokonaisuuden. Kappaleiden otsikot aloitetaan vasemmasta reunasta, samasta kohdasta kuin varsinainen teksti. Pääotsikko merkitään numerolla, jonka perässä on piste, esim. 1. Väliotsikko on kahden desimaalin pituinen, esim. 1.1. Alaotsikko on kolmen desimaalin pituinen, esim. 1.1.1. Samantasoisia väli- ja alaotsikoita on oltava vähintään kaksi, ts. jos on alaotsikko 1.1, niin pitää olla myös alaotsikko 1.2. Otsikon numero-osa ja sanallinen osa erotetaan toisistaan välilyönnillä.

1. Romanikieli oppiaineena
  - 1.1. Romanikielen yliopisto-opetus
    - 1.1.1. Romanikielen opetus Helsingin yliopistossa
    - 1.1.2. Romanikielen opetuksen tila muissa Euroopan korkeakouluissa
  - 1.2. Romanikielen opetus koulussa
    - 1.2.1. Romanikielen opetuksen tila Suomen kouluissa
    - 1.2.2. Romanikielen opetuksen tila kouluissa muualla Euroopassa

Otsikot ovat lyhyitä ja informatiivisia. Ne eivät ole lauseen muodossa eikä mielellään kysymysmuodossa. Sivun kaikille reunoille jätetään marginaalit tarkastajan korjausmerkintöjä varten. Sivunumerot ovat oikeassa alakulmassa.

Taulukot ja kaaviot

Taulukot ja kaaviot numeroidaan järjestyksessä ja otsikoidaan. Taulukon tai kaavion otsikko asetetaan taulukon yläpuolelle. Muun kuvan otsikko tulee sen alapuolelle. Taulukon on hyvä olla kokonaan samalla sivulla.

Lähdeviitteet

Lähdeviitteet mainitaan tekijän nimen mukaan aakkosjärjestyksessä seuraavassa järjestyksessä: sukunimi, etunimi, julkaisuvuosi. Julkaisuvuoden jälkeen merkitään kaksoispiste, jonka perään teoksen nimi, mahdollinen julkaisusarjan nimi, julkaisijan nimi ja painopaikka. Teoksen nimi kursivoidaan, mikäli teos on painettu. Mikäli teos on osa sarjasta, kursivoidaan sarjan nimi. Jos teokseen on kirjoittanut useampi kirjoittaja, mainitaan teoksen nimen jälkeen julkaisun toimittajan/toimittajien nimi muodossa etunimen alkukirjain ja sukunimi. Esimerkki osasta lähdeviiteluetteloa:

GRANQVIST, KIMMO – ANNA MARIA VILJANEN 2002: Kielelliset tabut romani-identiteetin kuvaajana. S. Laihiala-Kankainen, S. Pietikäinen & H. Dufva (toim.) 2002. *Moniääninen Suomi*. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen laitos, s. 109–125.

HEDMAN, HENRY 2009: Suomen romanikieli: sen asema yhteisössään, käyttö ja romanien kieliaseenteet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja, 8. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
<http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk8/>.

MATRAS, YARON 2010: Romani in Britain. *The afterlife of a language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

PIRTTISAARI, HELENA 2002: Suomen romanin partisiippien morfologiaa. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.

VUORELA, KATRI – BORIN, LARS 1998: Finnish Romani. – A. Ó. Corráin & S. Mac Mathúna (toim.), *Minority Languages in Scandinavia, Britain and Ireland*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Celtica Upsaliensia 3, 51–76. Uppsala.

Tarkemmat ohjeet lähdeviitteiden tekoon löytyvät linkistä
<http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/ohjeet/ohjeet.pdf>.

Romanikielen esimerkit

Juoksevassa tekstissä romanikielen esimerkit kursivoidaan kuten muukin esimerkkinä käytettävä kielenaines. Käännökset sijoitetaan puolilainausmerkkien (’) väliin kursivoimattomina, esim. *Au taari hastigas*. ’tule tänne nopeasti’. Mikäli

esimerkeissä on sekaisin romanikieltä ja muuta kieltä, romanikieliset osuudet voi erottaa lihavoimalla, esim. *Tola hin jele suomenkielen kursseille*. 'Ne ovat menneet --'.

Laitoksen tilat ja kirjasto

Oppiaineen henkilökunta työskentelee tällä hetkellä Unioninkatu 40:ssä eli Metsätalossa. Työtilat sijaitsevat B-siiven 4. kerroksessa yhdessä Nordican ja slavistien kanssa.

Romanikieltä ja -kulttuuria käsitteleviä kirjoja löytyy tällä hetkellä eri puolilta Helka-kirjastoja. Osa teoksista on sijoitettu oppiaineen opettajien työtiloihin. Näitä kirjoja ei lainata opiskelijoille kuin poikkeustapauksissa.

Oppiaineen piirissä tehtävä tutkimus

Helsingin yliopistossa tehtävän tutkimuksen ytimen muodostavat Suomen romanikielen rakenne ja kehitys sekä sen asema Euroopan pohjoisten romanikielen murteiden ryhmässä. Vuonna 2007 ilmestyi **Suomen romanin äänne- ja muotorakenne** ja vuonna 2011 **Lyhyt Suomen romanikielen kielioppi**. Tätä kirjoitettaessa valmistumassa on laajempi kuvaileva kielioppi, joka soveltuu myös aineopintovaiheen opiskelijoille. Tarkoitus on laatia myös kansainvälisen tutkijayhteisön käyttöön englanninkielinen, perusteellinen Suomen romanikielen deskriptiivinen kielioppi.

Romanikielen rakenteen tutkimukseen yhdistyy historioitseva näkökulma. Kielihistorian tutkimuksen keskeisinä lähteinä ovat erilaiset romanikieliset ja romanikieltä tarkastelevat käsikirjoitteet ja julkaisut, joita on säilynyt Suomessa 1700-luvun lopulta lähtien. 1800-luvun loppuun mennessä niitä tunnetaan kymmenkunta, ja niiden laajuus vaihtelee yhdestä sivusta n. 400 sivuun. 1900-luvulta on runsaasti tekstilähteitä ja vuosisadan jälkipuoliskolta nauhoitteitakin. Niiden pohjalta tällä hetkellä tekeillä on Suomen romanikielen kielihistoriaa tarkasteleva monografia.

Suhteellisen uusia tutkimusaloja ovat Suomen romanikielen tarkastelu Pohjois-Euroopan romanikielen murteiden ryhmän osana sekä Suomen romanikielen oman murrejaon tarkastelu. Näistä on pidetty kongressiesitelmiä ja kirjoitettu artikkeleita. Eurooppalaisena yhteistyönä on suunnitteilla murrekartasto.

Tätä kirjoitettaessa oppiaineen piirissä on tekeillä **kaksi väitöskirjaa**.

Fennoromaniksi nimitettävää, Suomessa käytössä olevaa **pararomania** on tutkittu jonkin verran 2000-luvulla. Siitä on tekeillä Mirkka Salon väitöskirja suomen kielen oppiaineeseen. Suomessa asuvien Bulgarian romanien ja Suomen romanien vuorovaikutusta käsittelee Lidia Gripenbergin tekeillä oleva suomen kielen väitöskirja.

Oppiaineen piirissä tutkitaan jonkin verran myös romanien kielisosiologiaa ja sociolingvistiikkaa sekä seurataan romanikielen asemaa etenkin Suomessa.

Oppiaineen tutkijat ovat osallistuneet useisiin kansainvälisiin hankkeisiin kuten Manchesterin yliopiston **RMS**-tietokantahankkeeseen sekä Grazin yliopiston **Romlex**-verkkosanakirjahankkeeseen ja **Qualirom**-opetusmateriaalihankkeeseen.

Romanikielen ja -kulttuurin opiskelun ja tutkimuksen lähteitä

Romanikielen murteiden morfosyntaktinen tietokanta

Yaron Matrasin ja Viktor Elšikin luoma romanikielen murteiden morfosyntaktinen tietokanta (RMS, <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/rms/>) on romanikielen rakenteen ja dialektologian tutkimuksen tärkeimpiä kansainvälisiä lähteitä. RMS syntyi Manchesterin yliopiston hankkeen tuloksena vuosina 1998–2006, mutta siihen sisällytetään edelleenkin uusia murrenäytteitä.

RMS:ää saa selata ja käyttää vapaasti, ja sen käyttöön onkin romanikielen opiskelijoiden hyvä tutustua.

RMS on romanikielen murteiden sähköinen vertaileva kuvaus, jossa julkaistuja murrenäytteitä on yli 100 eri puolilta Eurooppaa. Ne edustavat n. 60 romanikielen murretta. RMS painottuu muoto- ja lauseoppiin, mutta siihen sisältyy myös sanastollisia, äänneopillisia piirteitä. Tietokannan aineistona on sekä julkaisuja että kenttäkeruin eri puolilta Eurooppaa hankittuja murrenäytteitä.

Kenttäkeruut perustuivat kyselyyn (”The Romani Dialectological Questionnaire”), jossa on yli 1000 kysymystä. Kysely on laadittu siten, että sen avulla saadaan selville romanikielen muoto- ja lauseopillinen vaihtelu, esimerkiksi koko verbintaivutus ja historiallista leksikofonologista variaatiota. Kyselyä on käytetty äidinkielisten romanikielen puhujien haastattelemiseen. Haastattelijoina ovat olleet usein romanitaustaiset tutkimusavustajat.

Kuva 27. RMS-tietokanta käytössä.

Romlex-verkkosanakirja

Romlex (<http://romani.uni-graz.at/romlex/>) on Grazin yliopiston luoma Euroopan romanimurteiden verkkosanakirja. Se kuvaa 27 romanikielen murteen sanastoa. Käännöskieliä on yhteensä 16, ei kuitenkaan koko valikoimaa joka murteelle. Esimerkiksi Suomen romanikielen aines on käännetty suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi. Kalderaš-murteen selitteiden kielinä ovat puolestaan romania, venäjä, englanti ja saksa.

Kuva 28. Romlex-verkkosanakirja käytössä.

Rombase

Rombase (<http://romani.uni-graz.at/rombase/index.html>) on Grazin yliopiston hanke, joka tavoitteena on tarjota tutkittua tietoa romanien sosiokulttuurisesta ja sosiaalis-historiallisesta tilanteesta. Samalla se vähentää ennakkoluuloja ja syrjintää. Sen tavoitteena on myös parantaa romanien koulutuksellista tilannetta ja antaa heille mahdollisuus vakavasti työskennellä oman kulttuurinsa ja historiansa parissa.

Rombasein verkkosivuilta pääsee tietokantaan, jossa on aineistoa romanien etnologiasta ja eri romaniryhmistä, historiasta ja politiikasta, kielestä, kirjallisuudesta, musiikista ja kuuluisimmista romanivaikuttajista. Lisäksi sieltä löytyy pdf-muotoisia romaneja käsitteleviä pedagogisia oppaita (saksaksi), tietokonepelejä romanikielen eri murteilla sekä tietokilpailu.

Kuva 29. Rombasen etusivu.

Romafacts

Romafacts (<http://romafacts.uni-graz.at/>) tarjoaa englanniksi paljon tiivistä perustietoa romanien historiasta, kulttuurista, kielestä ja kirjallisuudesta. Materiaali on pääasiassa suunnattu suurelle yleisölle: opettajille, oppilaille, päättäjille, romansioissa työskenteleville asiantuntijoille ja muille romanien historiasta ja kulttuurista kiinnostuneille.

Tieteellisiä aikakauslehtiä

Seuraavaan taulukkoon on koottu romanikieltä käsitteleviä tieteellisiä aikakauslehtiä. Niistä kaikkien tärkeimmät on lihavoitu. Kannattaa huomata, että suuri määrä tieteellisiä artikkeleita romanikielestä on julkaistu yleisen kielitieteen, slaavilaisten kielten ja romaanisten kielten aikakauslehdissä. Suomessa romanikieltä käsitteleviä artikkeleita on julkaistu **Virittäjässä** ja **Puhe ja kieli** -lehdessä.

Aikakauslehti	Ilmestynyt	Julkaisija	Kielet	WWW
Bulletin Muzea Romské Kultury	1992–	Muzeum romské kultury	CH	http://www.rommuz.cz/
Etudes Tsiganes	1955–	Fédération nationale des associations solidaires d'action avec les Tsiganes et les Gens du voyage	FR	http://www.etudestsiganes.asso.fr/
Gießener Hefte für Tsiganologie	1984–1986	Focus-Verlag	DE	http://www.uni-giessen.de/palaver/tsigano/tsistud.htm

Grazer Linguistische Studien	1975–	KFU Graz: Institut für Sprachwissenschaft	DE, UK	http://www.uni-graz.at/ling2www/ling2www_forschung/ling2www_grazer_publicationsreihe/ling2www_gls.htm
International Journal of Romani Language and Culture	2010–	Lincom GmbH	UK, RU	http://www.lincom-shop.eu/shop/category_10/Journals.html?shop_param=cid%3D%26
Interface	1991–2001	Gypsy Research Centre/Centre de Recherches Tsiganes. Universite Rene Descartes		
Lacio Drom	1965–1999	Centro studi zingari	IT	
Romani Studies	1888–	Liverpool University Press	UK	http://romanistudies.liverpooluniversitypress.co.uk/
Romano Džaniben	1994–	FF UK	CZ, SK, UK, FR, DE, Romani	http://www.dzaniben.cz/?c=w
Romološke studije	1996–	Beograd: Rromintepress		http://www.ercbgd.org.rs/
Studia Romologica	2008–	Rocznik Cyganologiczny Muzeum Okręgowego w Tarnowie	PL	http://www.studiaromologica.pl/

Harjoituksia

1. Mistä Bulgarian romanikielen murteista RMS-tietokannassa on näytteitä?
2. Mistä kaikkialta on erli-murteen näytteitä?
3. Miten kuuluvat lukusanat 11–19:
  - a) Puolan polska roma -murteessa?
  - b) Bulgarian kalburdžu-murteessa?
  - c) Romanian ursari-murteessa?
  - d) Ukrainan xandžari-murteessa?

4. Millaisia preesensin muotoja olla-verbillä on:

- a) Unkarin lovari-murteessa?
- b) Romanian gabor-murteessa?
- c) Romanian romungro-murteessa?
- d) Jugoslavian kalderaš-murteessa?

5. Missä päin maailmaa Romlexin romanikielen murteita puhutaan?

6. Mikä on 'kauppa':

- a) kalderašiksi?
- b) Makedonian džambaziksi?
- c) Itä-Slovakian romanikielellä?
- d) sintiksi?

7. Mitä murretta voisi olla sana **čalado** 'perhe'?

8. Mitä Rombasessa kerrotaan satujen kertomisesta (**pro paramisa**)?

9. Millaista arvoituksista Slovakian romanit (**Servika Roma**) pitävät?

10. Millaista on valakialaisten romanien musiikki?

11. Tutustu Romafact-aineistoon: millaista kirjallisuutta romaneilla on ollut Länsi-Euroopan maissa?

Romanikielen yliopisto-opetus muualla Euroopassa ja opiskelijavaihto

Romanikieltä ja -kulttuuria on mahdollista opiskella useissa eurooppalaisissa yliopistoissa. Täysimittaisena oppiaineena romanikieli on Prahan Kaarlen yliopistossa Tšekin tasavallassa. Unkarissa Pécsin yliopistossa opetetaan romologiaa täysimittaisena oppiaineena. Siellä romologian opintoihin sisältyy mm. soveltavaa kielitiedettä, valtiotiede, kulttuuria, kirjallisuutta ja sosiaalimaantiedettä. Slovakiassa romanikieltä ja -kulttuuria opetetaan useissa eri yliopistoissa ja korkeakouluissa sosiaalialan ja kasvatustieteiden yhteydessä. Varsinaisten romanikielen opintojen osuus on kuitenkin vähäinen. Itä-Euroopan ”suurista romanimaista” myös

Romaniassa ainakin Bukarestin yliopistossa on ollut mahdollista opiskella romanikielen kursseja.

Useissa läntisen Euroopan maissa on mahdollista suorittaa pienempiä romanikielen opintokokonaisuuksia. Iso-Britanniassa Manchesterin yliopistossa on opetettu hyvätasoisia romanikielen tutkimuksen opintojaksoja perustutkinto- ja jatko-opiskelijoille. Myös Grazin yliopisto Itävallassa on järjestänyt vastaaventyyppisiä kursseja.

Tšekin tasavalta	Kaarlen yliopisto, Praha	pääaine, tohtoriohjelma	https://is.cuni.cz/webapps/akreditace/studium/11210/1001426/?lang=cs
Unkari	Pécsin yliopisto	tohtoriohjelma, romologia (soveltava kielitiede, valtiotiede, kulttuuri, kirjallisuus, sosiaalimaantiede yms.)	http://nevtud.btk.pte.hu/menu/21
Slovakia	Nitran yliopisto, sosiaali- ja terveystieteet	BA-tasolla: romanikieli ja -kulttuuri, sosiaali- ja lähetyspalvelut romaniyhteisöissä	http://www.ukf.sk/studium/119
	Prešovín yliopisto, kasvatustiede	romanikielen kurssi	http://www.unipo.sk/en/faculty-of-education/study/course-slovak
	Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava/ Banská Bystrica / Košice	romanikielen ja -kulttuurin kursseja	http://vssvalzbety.activetest.sk/pracoviska/detasovane-pracoviska/ures ja http://vssvalzbety.activetest.sk/pracoviska/detasovane-pracovisko-kosice
Romania	Bukarestin yliopisto, itämaiset kielet ja kirjallisuudet	romanikielen kursseja	??
Iso-Britannia	Manchesterin yliopisto	perustutkinto-opiskelijat 10 op jatko-opiskelijat 15 op	http://romani.humanities.manchester.ac.uk/atmanchester/study/undergraduate.shtml ja http://romani.humanities.manchester.ac.uk/atmanchester/study/postgraduate.shtml
Itävalta	Grazin yliopisto, Zentrum für Sprache, Plurilingualismus und Fachdidaktik	ROMANI I ja II, 8 op	https://online.uni-graz.at/kfu_online/lv.person_liste?cperson_nr=60698
Ruotsi	Linköpingin yliopisto, Institutionen för kultur och kommunikation	Perustaso 1, romanikielen ja -kulttuurin kurssi, 15 op	http://www.liu.se/utbildning/kurs/762G03?l=sv

Ranska	INALCO, Département Asie du sud	BA??	http://www.inalco.fr/ina_gabar_it_rubrique.php3?ctx=langue&id_rubrique=47&id_langue=68&ina_rubrique_langue=1098&id_departement=2&ina_rubrique_departement=1177
--------	---------------------------------------	------	---

Romanikielen kursseja on järjestetty myös Novi Sadissa Serbiassa. Lisäksi yksittäiset yliopisto-opettajat ovat järjestäneet romanikielen kursseja Amsterdamin yliopistossa Hollannissa, Barcelonan yliopistossa Espanjassa, Århusin yliopistossa Tanskassa sekä Shumenin yliopistossa Bulgariassa, mutta varsinaista romanikielen opetusohjelmaa näissä yliopistoissa ei ole.

Romanikielen tutkimus ja opetus ovat vahvasti eurooppalaisesti verkostoituneita. Toivomme oppiaineeseen kansainvälisiä opiskelijoita ja kannustamme myös suomalaisia opiskelijoita liikkuvuuteen ja romanikielen ja -kulttuurin opiskelemiseen ulkomaillakin. Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitoksella on voimassa oleva **XX**-sopimus Prahan Kaarlen yliopiston kanssa. Tämä sopimus tarjoaa **YY**. Romanikielen opiskeleminen osittain Prahassa on erittäin suositeltavaa niille, jotka kykenevät seuraamaan opetusta tšekin kielellä.

Suunnitteilla on Erasmus-vaihtosopimukset Prešovín yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan ja Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety - korkeakoulun kanssa Slovakiassa. Prešovín yliopistossa on mahdollista opiskella myös englannin kielellä. VŠZaSP sv. Alžbety -korkeakoulun osana on Banská Bystricassa romanitutkimuksen laitos (Ústav rómskych európskych štúdií), ja lisäksi Košicessa on ollut mahdollista suorittaa yhteensä 30 op romanikielen ja -kulttuurin opintoja romanitaustaisten opettajien johdolla. Opetuskielenä on kuitenkin slovakki.